

ЦРКВЕНИ ЕЛЕМЕНТИ КРСНЕ СЛАВЕ.

Читаво клупко проблема још и данас обавија Крсну славу, и ако она, на први поглед, изгледа једноставна установа. Њена садржина и историја знатно је компликована; а њена суштина мењала је своје име и своју физиономију бар толико, рецимо, колико се мењала на пр. физиономија и одело наших предака под разним утицајима током векова, од изласка њихова из прасловенске заједнице до данас. С тога, да би се успело то клупко правилно одмотати, а ток постанка и развитка Крсне славе, да би се, у историској перспективи, што тачније и што потпуније могао приказати, потребно је, пре свега, да се свестрано испита и тачно утврди из каквих све елемената састоји данас Крсна слава. А када то буде учињено, онда ће ваљати приступити пажљивом и тачном анализовању, нарочито, свих оних елемената који обухватају не само сву њену данашњу површину, него су дубоко проткали и сав њен историски садржај.

На жалост, наша наука није још успела да добије ни потпуну ни тачну дескрипцију Крсне славе, у разним њеним савременим облицима, по свима областима нашега народа; а камо ли да класификује све елементе у њеним многобројним варијантама и систематски потражи им паралеле и разјашњења у обичајима и култовима општечовечанског, ширег-словенског и ужег-националног карактера. Зато је још и данас немогуће приступити дефинитивном решавању тога проблема. Требаће учинити још неколико претходних студија. — Са том тенденцијом написан је и овај чланак.

Проучавајући до сада познату грађу о томе питању и нови материјал, до кога сам дошао личним проматрањем и прибирањем по разним областима нашим а специјално по Јужној Србији, где је још највише сачувано рудиментна првобитног култа Крсне славе и других народних прастарих обичаја, дошао сам до уверења:

*Да Крсна слава у данашњем њеном облику, као један од резултата историског развитка нашега народа, није једноставан култ предака и мртвих уопште, као што се то обично узима, већ је она једна доста компликована комбинација, која, поред култа мртвих, који је у њој само од споредног значаја, садржи у себи главне елементе култа тако званог *крсног имена*, или боље *светитељског*, календарског имена, датог на крштењу, култа *храмовног празника* или општинског патрона, и најзад, *нарочито*, култа појединачног личног, породичног или општинског *завета*. У неким областима сви ти елементи налазе се скомбиновани у Крсној слави, у другима су само два или три од њих заједно; али ни у једном крају нашем нисам до сада нашао Крсну славу, која би обухватала искључиво само елементе култа мртвих. Крсна слава свуда код нас обухвата редовно само живе, а тек изузетно и мртве. Шта више, може се слободно рећи, да, у већини случајева, ритуал за живе, према данашњем стању ствари, заузима увек главни и најважнији део Славе. При том посебно ваља нагласити, да се, како у обреду за живе тако и у обреду за мртве, у Крсној слави, поред извесних трагова прехришћанског култа, опште-*

човечанског и општесловенског карактера, истичу нарочито елементи богослужбеног ритуала православне цркве, у оном облику у коме их је самостална Српска црква у Жичкој архиепископији и Пећкој патриаршији, а доцније и у Карловачкој митрополији, интерпретирала.

Ти *црквени елементи*, који сачињавају главно обележје данашње Крсне славе по свима областима нашим, а до сада нису систематски проучавани, јесу *основни предмет* нашег расправљања у овом чланку.

1. Реформе Светог Саве.

У науци нашој подржава се тврђење, да у писаним историским споменицима, све до најновијега времена, нема никаквих поузданих података о Крсној слави; јер је познати податак о „слави“ Успенија Св. Богородице македонског војводе Ивца из XI века, најзад схваћен као вест о храмовној или црквеној слави; а просто спомињање „крсних имена“ браће Санковића из XIV века и госта Радина из XV века, није ништа друго него помињање хришћанских светитеља, чија су имена ти људи добили на крштењу, уз своја стара народна имена.

Међутим, ствар не стоји сасвим тако. Поред поменутих података, који за расправљање питања о Крсној слави нису без значаја, као што ће се доцније нарочито утврдити, ми имамо још неколико у науци, истина, до сада незапажених, али врло важних података по старим рукописима од XIII—XVII века и у старим штампаним богослужбеним књигама из XVI века, како о самој Крсној слави и о њеним главним елементима, тако и о акцији на њеном реформисању у потпуно црквеном духу. Ти подаци могу нам много помоћи, да бацимо нову светлост на цео комплекс питања како о постанку тако и о садржају данашње Крсне славе у њеном историском развоју.

Први поуздани историски подаци, које данас имамо о Крсној слави у старим црквеним књигама и записима у опште, означају тај савремени прворазредни национални празник наш као „*намет светом*“ и везују га одмах уз помен мртвима — „*за покој*“. Ти су подаци из првих времена самосталности Српске цркве и имају јасну тенденцију да регулишу прослављање „*светог*“ или „*свеца*“ у духу што чистијег хришћанског схватања, — елиминисајући прастару, дохришћанску, *крвну жртву*, са гозбама и пировањем у цркви или пред црквом, и упућујући је од цркве у кућу свакога појединца, који хоће да врши „*намет светом*“ или чини „*за покој*“ својим мртвима.

Тај тако важан докуменат за наше питање сачуван је у једном пенитенцијалном зборнику или *номоканунцу* одређеном за духовнике (*κανονάρια των πνευματικῶν*), по једном рукопису чисте српске редакције, којом се служила Жичка архиепископија и Пећка патријаршија XIII—XIV века, и у неколико рукописа из доцнијих векова (до XVII в.). — Он, у свом оригиналном тексту, гласи овако:

Ћгда творите память или светомоу или за покон, не подобаетъ въ црковѣ приносити нищо развѣ свѣще и просфори и масло и демиянъ.

Ище ли кто отъ люди донесетъ въ црковѣ или доведетъ что, или въ вина мѣсто оловноу, и приметъ попь тѣ и сѣдѣ съ людьми и гать и пинетъ предъ црковью, да несть лихъ поповѣства, а людинѣ ты да се оудрѣжетъ отъ комканна.

Нъ ище кто творить память светомоу или за покон, да неже иматъ да оуготовитъ и прѣдложитъ на трапезѣ въ домоу и тоу да се благословитъ.

Ище ли се шврѣщеть попь молитвоу творе говедоу ли, шечи ли, голоубоу, да несть лихъ поповѣствоу. — Нъ првое заколите въ домоу своѣмъ и шмывше месо отъ крвѣ испекъ и прѣдложи на трапезѣ, и благословитъ попь и боудеть благословено, и домъ твои.

Ище ли кто крвѣ немле или гать съ месо или съжизане шгнемъ, да несть лихъ благословенна до живота, и нгда оумретъ да се не погребеть.

И нгда творите память, не все гостемъ данте, нъ большоу честьъ шбогымъ дадите.¹

¹ V. Jagić, Sitna gradja za crkveno pravo, Starine IV, стр. 148.

Пре него што приступимо анализовању ових тако карактеристичних одредаба нашега старог црквеног законодавства, ваља нам нагласити, да се оне налазе у једној збирци црквено-правних и литургијских прописа под натписом: Заповѣди свѣтаго ѿца нашего Ивана Златоустаго во законѣ црковнѣмъ.

У нашој старој цркви, као и у Византиској тога доба, био је обичај да претставници цркве, када хоће да изведу извесне реформе у својим областима, позивају се на највише опште црквене ауторитете, као што су Јован Златоуст, Василије Велики, Григорије Богослов и други. Тај је случај и овде. Под именом „закон“ Св. Јована Златоустог унесени су ту разни старији и новији црквени прописи и уредбе, модификовани према приликама времена и области за које су имале да важе. Тако на пр. у овој збирци налазе се, поред осталог, и делови из једног одговора солунског архиепископа Никите из почетка XII века; али, као што ћемо ниже видети, сасвим прерађени у духу схватања претставника Српске цркве из почетка XIII века, — у доба, дакле, великога рада на реорганизовању целокупног српског црквеног и црквено-народног живота.

Врло је веројатно, да је та уредба постала под утицајем самога Св. Саве, приликом одашиљања нових епископа и протопопа на рад по областима у ново организованој самосталној Жичкој архиепископији. На име, Доментијан у животопису Св. Саве каже, да је Св. Сава као нови архиепископ, већ на путу из Св. Горе у Србију, ставио себи у програм: — и всѣ люди твоѣ наоучити послѣдовати свѣтлымъ заповѣдемъ его, и чѣстнынъ роуꝑ правокрѣна възнесети се къ отчѣствѣ твоѣмъ; па ради тога, приспевши у Солун, — и книги многы прѣписа законнынѣ о исправленни вѣрѣ, и ѹже трѣбоваше съборнати ѹмоу цркви; а за тим, шиљући новопостављене епископе у ѹихове епархије — прѣдавѣ имъ комоуждо книги законнынѣ — заповедио је, да се сваки од ѹих брине о повереном му народу у смислу *чисте* науке Христове — и о всѣмъ добрѣ порѣвноујуште по новоуму законуу Христовуу и по прѣданию свѣтнихъ апостола, съблюдати комоуждо пастыроу словесноу стадо своѣ.²

А из увода приведене уредбе јасно се види: да је неки нарочити *црквени изасланик*, по споразуму са надлежним епископом (поущеннемъ ми вашѣмуу епископу), дошао међу парохиске свештенике једне епархије, да их упути како треба да *исправљају недостатке* у животу своје и својих парохижана према црквеним законима (и идохъ правити васъ по законуу, преподобнии нрени, праванини творити доушамъ вашимъ, да нгда же вѣрѣщете неправедномуу законуу бывающоу, исправитѣ его.³

Међутим, како је Доментијан даље још нарочито нагласио, Св. Сава је после избора, посвећења и отпремања епископа у новоорганизоване епархије, ускоро послао им и нарочите, између својих ученика изабране људе за протопопе, као мисионаре, који ће помагати епископима у ѹиховом реформаторском раду — и избра отъ оученикѣ своихъ богоразумнынѣ моужѣ и постави ѹ протопопы; и тѣхъ пакы послакъ къ всѣ страны отчѣства своѣго недостатки испльнати...; јер људи у ѹеговој новој архиепископији — ѹко овѣце не имоуште пастыра вѣхоу съметени... — И всѣ оученици его тѣчахоу съ радостноу оплѣчени доухомъ свѣтлымъ испльнаюште повелениѣ отѣца небеснаго.⁴

Према томе врло је веројатно, да су црквени изасланици, у пени-тенцијалном зборнику поменути, били ове протопопе, које је Св. Сава послао са нужним инструкцијама, да реформишу црквено-управни и религијско-обредни живот свештенства и народа у новооснованој Жичкој архиепископији.

Шта више, судећи по тексту поменутога зборника црквених правила, може се са поузданошћу тврдити, да су ти изасланици Св. Саве и доцније

² Ђ. Даничић, Живот Светога Симеуна и Св. Саве, Београд 1865, стр. 266, 227, 233.

³ Starine VI, стр. 147.

⁴ Даничић, *ibid.* стр. 244.

одржавали везе са свештеницима, који су им поверени били, и давали им и писмена упутства на што све имају нарочито пазити при вршењу својих парохиских дужности. А први одломци овога зборника и нису ништа друго, него извод из једнога таквог писма послатог свештенству једне области од протопопе, чијем старању је та област поверена била. У том писму, на име, после потсећања свештенства на оно чему их је он поучио — *извѣстнѣмъ свѣтѣмъ црѣковнѣмъ законѣмъ* — када је био међу њима и скупио их на збор из свију села, каже се: *И пакы пороучаю и послаю въ црѣковнѣмъ законѣмъ, да творите ѿкоже вы наоучихъ и направихъ, да гледаете въ книгы сине и да исправляете грубости людскыѣ.* А за тим их коре што се још држе старих опаких навика и поручује им, да одбаце све то и поступају по закону којему их је он упутио: — *И прѣжде пороучаю смѣрению вашемоу, велико есте прѣвели ветхы правы пакости доушамъ вашимъ, штемѣтите его и творите по законноу моемоу съ всѣмъ смотрѣниемъ.*⁵

Ето, међу тим рђавим старим навикама и грубостима људским, на једном од првих места, помињу се у овом зборнику, стари многобожачки и Мојсијевски обичаји приношења *крвне жртве* о празновању „светог“ и при давању подушја „за покој“.

2. Крвне и бескрвне жртве.

Погрчена Охридска архиепископија, под чијом су се управом налазиле и све централне и северне области српске до оснивања самосталне Жичке архиепископије (1219), *толерирала* је те и многе друге прехришћанске обичаје, као и Солунска архиепископија у својим областима. Међутим, Светосавска српска црква, чим се организовала, узела је одмах у програм свога реформаторског рада и настојање, да и прослављање „светог“, потоњег „Крсног имена“, као и давање подушја за мртве, саобрази што више духу и форми хришћанске бескрвне жртве. У тој својој акцији она је имала толико успеха, да је из комбинације општечовечанског и прасловенског обичаја принашања *крвних жртава* и општег православног хришћанског ритуала *бескрвних жртава*, — коју је она примила у наследство од Охридске архиепископије, — створила једну установу, која је у границама области Жичке архиепископије, доцније Пећке патријаршије, добила нарочито национално обележје и током времена почела се сматрати као *искључиво српска, и то више национална* него верска институција.

Анализа горе приведених првих одредаба Српске цркве из XIII в. о начину прослављања „светог“ и чинења „за покој“ умрлих, у то доба, показале нам пут којим се ишло при раду на формирању данашње *Крсне славе* или *Свеца* и *Светог*, како се тај празник још и данас најчешће зове у свима јужним областима нашега народа; а под изведеним од њега именом *Свечар* и *Свечарство* познат је и у свима североисточним крајевима нашим. — Данас највише уобичајено име *Слава* нема за собом далеку прошлост; оно је почело да отима маха тек у XVIII и XIX веку, као што ћемо доцније утврдити, и ако му је *порекло* старије.

Из реформаторских прописа Светосавске српске цркве, о „памети светом“ и „за покој“, које смо напред, у оригиналном тексту, у целини привели, као и из још неких других историских података, које ћемо током расправљања приводити, може се реконструисати доста јасна слика, шта више и са извесним детаљима, о прослављању „светог“ у нашем народу у доба оснивања самосталне Српске цркве (1219). — Према тим подацима прастара *Крсна слава* наша овако је изгледала:

„*Помен светом*“ или слављење свеца било је код нас у *општем обичају* и у доба Св. Саве. Већ сам контекст, у почетку приведене наредбе — „*јегда творите памет*“, упућује нас на то. Шта више, тај обичај је већ у то доба

⁵ Starine, VI, стр. 147.

толико *утврђен и омиљен* био у нашем народу, да се сматрало као *велика срамота* ако претставник цркве (парохиски свештеник) одбије коме да прими „*просфору и кољиво*“, које он тога дана донесе у цркву. Па су ту казну, зато, већ светосавски реформатори унели у своје пенитенцијалне зборнике, као последњи покушај, после две етапне опомене, да неког присиле на послушност, пре него што би га коначно одлучили од цркве. По тежини и ефекту на народ, тој казни је слично било још само одбијање свештеника да о задушницама благосиља *помен родитељима* тога кривца. — У тексту истог зборника, из XIII—XIV века, вели се:

Тогда не приѣмили нмоу просфоры ни коутию (= кољиво) и того штрини отъ цръкве, и шврокъ родитѣльнѣмъ него (= задушнине) не благослови и паче посрами него предъ многыми еда како поменет' се... И по томъ да вѣстѣ, како мнози поменуѣт' се.⁶

Од нарочитога је интереса, што из поменутога пенитенцијалног зборника даље сазнајемо: да се „*памет светом*“, до рефорама Св. Саве, одржавала *само у црквама*, па да су и *гозбе* у славу светитеља, као и за душе умрлих сродника, обављане *пред црквама* уз учешће свештеника. Том приликом, поред црквеног ритуала бескрвне жртве, обављан је и стари прехришћански обред *крвне жртве*. Довођена су, на име, говеда и овнови, или доношени јагањци и голубови *у саму цркву* (аще ли кто отъ люди донесетъ въ цръковъ или доведетъ что); па им је свештеник, пре клања, *читао нарочите молитве* (аще ли се обрѣцетъ попь молитвоу творе говедоу ли, овци ли, голоубу). Шта више, из једнога одговора солунског архиепископа Никите, на један век раније (у почетку XII века), сазнајемо да су парохиски *свештеници* у његовим областима, и у његово доба, *примали крупну и ситну стоку*, као и голубове и друге птице, не само у цркви него *чак и пред жртвеником код олтара*, па их *и сами клали* — сасвим, дакле, као стари многобожачки и Мојсијевски жреци; а зато су добијали, како сам архиепископ каже, *кожу и груди од заклане животиње*.⁷

За нас је особито занимљиво и важно, шта је солунски архиепископ одговорио поводом претставке једног свога епископа, који је осуђивао тај обичај као „закон Мојсијев“, и питао га: како да казни свештеника, који *чита молитве биковима и овцама* намењеним за клање при црквама, а на гробовима покојника сам лично *коље голубове*? Солунски архиепископ је одговорио: *да је то дело вере* и да је сасвим *умесно благосиљати*, нарочитим молитвама, и животиње одређене за клање; само се оне не смеју *уводити* у цркву и пред жртвеник, нити свештеник сме клати голубове, *као жртве*, на гробовима покојника. Мојсијев закон није сасвим укинут, већ је преобрађен у бољи и виши. Зато и оно што се слично њему, по сили неког месног обичаја или из сељачког усрђа, *на хришћански начин* чини, не треба сматрати за обичај јудејски.⁸

Врло је веројатно, да су такво гледиште на жртвене обичаје нашега народа имали и охридски архиепископи, у чијим су се областима ти обичаји сачували, са мањим или већим изменама, све до наших дана. Али већ први претставници самосталне Српске цркве, издвојене из Охридске архиепископије, гледали су на те односе много строжије; па се тај обичај, током времена, у границама Пећке патријаршије, а нарочито у границама раније Жичке архиепископије, готово сасвим затро.

Заостаци тога обичаја, *крвне жртве*, у народу нашем у областима некадашње Охридске и Солунске архиепископије, познати данас под турско-арапским именом *курбан*, као и рудименти његови по разним другим областима нашим, врло су интересантни и приказани ће бити у посебној студији.

⁶ Ibidem.

⁷ Παλλης και Ποτλус, Σύνταγμα τῶν δειῶν και ἱερῶν κανόνων (Атина 1855), V, стр. 387.

⁸ Ibidem, стр. 387—388.

Поводом затечених обичаја *принашања крвних жртава* и *прослављања светог у гозбама код црква*, самостална Српска црква одмах је стала на гледиште, да све то није никако у складу са хришћанским учењем о бескрвној жртви, и енергично је устала против таквог начина прослављања светог, као и помена за душе покојника. Стога наши поменути пенитенцијални зборници, *под претњом губитка чина*, забрањују свештеницима да читају молитве говеду, овци или голубу, као и да примају те животиње *у цркву* и учествују при народним гозбама, које се приређују у спомен светих или за покој умрлих *код црква*.⁹

Црква је при тој одлуци остала консеквентна и строго ју је провела; те зато ни у Требницима, писаним или штампаним, од XIII—XVII в. у областима Жичке архиепископије и Пећке патријаршије, нема молитава за благослов на жртву одређених животиња; па чак ни молитве — *Во еже благословити брашна мѣса ко свѣтѣю и великѣю недѣлю пасхи*, која је из руских Требника ушла у Требник штампан у Државној штампарији у Београду тек 1858. год., с благословом митрополита Петра; јер су у тој молитви врло живе реминисценције на старозаветне жртвене животиње. — У њој се, на име, каже:

Призри Господи Исуса Христа Боже нашѣ, на брашна мѣса, и освѣти њ, какоже освѣтилѣ еси овна, евоже тебе приведе вѣрный Авраамѣ, и агнца, евоже тебе Авель ко всеплодіе принесе, подобнѣ и телца оупитаннаго, евоже жрети повелѣлѣ еси сынови твоемѣ заблѣдшемѣ и паки кз тебе возвращшемѣса.¹⁰

Сем свештенству, Српска црква је забранила и народу, *под претњом одлучења од причешћа* (= комканиа, од *communicare, communicio*), да доводи или доноси цркви стоку одређену за клање и гошћење; наређујући, уједно, да свако ко хоће да чини *помен светоме* или да даје гозбу за душу мртвима, има да закоље, што жели или што може, *код своје куће*, месо заклане животиње добро да опере од крви, испече и *у своје дому* изнесе на трпезу гостима. — Само тако спремљену гозбу, у дому свакога који слави кога светитеља, може свештеник доћи да благослови; па ће тако, уз јело, и цео тај *дом благословен бити*.¹¹

Констатовавши ово, ваља нам још нагласити, да обичај *принашања крвних жртава код Словена на Балканском Полуострву*, није примљен од Грка, нити од осталих народа које су Словени ту затекли. Тај обичај, као и многе друге, они су овамо донели из своје прадомовине. О томе нас речито уверава византиски писац Прокопије из VI века († 562. год.), који је у свом делу *De bello gothico* (III, 14) забележио: да Словени и Анти своме богу, творцу муње, *жртвују говеда и све друге жртве* (*καὶ θύουσιν αὐτῷ βόας τε καὶ ἰερεῖα πάντα*); а нарочито када се спасу од какве болести или смрти.

Када је, за тим, Византиска црква почела христанизовати балканске Словене она је, између осталог, толерирала и тај незнабожачки обичај; па га је, као што смо видели из одговора солунског архиепископа Никите, још и у XII веку подржавала, настојавајући да га ублажи и прикаже као део христанизованог старозаветног Мојсијевог закона.

Самостална Српска црква стала је у том питању, већ од првог корака свог, на ригорозније хришћанско становиште и категорички је одбила да свештеничким молитвама благосиља тај обичај. Шта више, најстрожије је забранила, као што смо већ утврдили, не само клање жртвених животиња код цркве, него и сваку гозбу на том месту, и ако су по Мојсијевом закону жртвене гозбе баш *у тремовима храмова* прописане биле (Књига Левит, гл. 6, ст. 16, 26 и др.)

А и при клању животиња код кућа, за припремање гозбе поводом прослављања светитеља или за покој душа умрлих, Српска црква је енергично

⁹ Starine VI, стр. 148.

¹⁰ Требник, Београд 1858, лист 164а.

¹¹ Starine VI, стр. 148.

настојала да се уклони све што је у вези са старим незнабожачким и Мојсијевским ритуалом приликом приношења крвних жртава. Како је пак при томе сама крв жртвених животиња играла врло важну улогу, то је црква наша и домаћинима, који ће у будуће свечарске гозбе спремати у својим кућама, нарочито нагласила: да приликом клања животиња за те гозбе не смеју крв хватати (ваљда да је пију?), нити је са месом јести (ради чега морају месо добро опрати од крви), нити је спаљивати на огњу; а ако се ко огреша о ту забрану црква му неће више, кроз цео његов даљи живот, давати никаква свога благослова, нити ће дозволити да се после смрти сахрани по црквеним обредима.¹²

Таквим одлучним ставом Српска црква је успела, не само да уклони сва главна обележја прасловенске и Мојсијевске крвне жртве о прослављању нарочитих светитеља при црквама и приликом давања гозба за покој душа умрлих сродника, него је створила и основу за формирање једног специалног *домаћег празника* — Светог или Свеца, Крсног имена или Славе — тиме, што је *свечарске гозбе упутила у куће и породице својих верних* и, уједно, дозволила својим свештеницима, да под извесним условима могу те гозбе благосиљати нарочитим ритуалом, који се за тим развио. — Покушаћемо, да и даље следимо цркву на том њеном реформаторском путу.

3. Елементи Крсне славе у цркви.

Одбацивши сасвим крвну жртву и упутивши приређивање гозба по домовима својих верних Српска црква је одредила: да они који хоће да славе „памет светом“ могу *доносити у цркву „само свеће и просфоре, масло (зејтин) и тамјан;*“ а у исто време наредила је, да свештеници никако несмеју примати „ни просфору, ни кутју (= кољиво)“ од непокорних грешника.¹³

Дакле, сви *главни реквизити* данашње Крсне славе били су фиксирани као такви већ у доба Св. Саве. Шта више, и употреба *вина* на свечарским гозбама добила је тада не само санкцију цркве, него је свештеницима, под претњом губитка службе, забрањено да несмеју место вина примати од свечара *оловину*,¹⁴ једну врсту пива од овса или јечма, које је у средњем веку много употребљавано о великим празницима и у највећим нашим манастирима;¹⁵ па се, као што из поменуте уредбе видимо, употребљавало и при свечарским гозбама и задушницама.

Нема сумње, да сви ови обредни предмети култа Крсне славе воде своје порекло из прехришћанских времена. Сви они, налазе се и у ритуалима Мојсијевих *бескрвних жртава* — из *захвалности* Богу, ради *завѣта* или ради *опроштења грехова*. Тако се на пр. у трећој књизи Мојсијевој, званој Левит, каже:

„А кад ко хоће да принесе на жртву Господу *дар, бело брашно* нека буде жртва његова, и нека је полије *уљем* (маслом) и метне на њу *кад* (лівань). — И нека је донесе синовима Ароновим свештеницима, и нека свештеник узме тога брашна пуну шаку и уља и сав *кад*, и нека то запали свештеник на олтару за *спомен* њезин; то је жртва огњена на угодни мирис Господу. — А што остане од тога дара, нека буде Арону и синовима његовим (свештеницима — III, гл. 2, ст. 1—3).

„Ако ли хоћеш да принесеш *дар печен у пећи*, нека буду *погаче* пресне од белогa брашна без квасца замешене с уљем или *колачи* (опрѣсноки) помазани уљем. — *Разломи* га на делове и поли уљем; то је дар“ (III, гл. 2, ст. 4 и 5).

„Ако би је ко приносио *да захвали*, нека принесе на жртву *захвалну лебове од пшеничног брашна* пржене на уљу и *погаче* помазане уљем. — А

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem, 147.

¹⁴ Ibid., 148: — „Аште ли кто от људи донесет в' црков'... или в' винаа мјесто *оловину*, и примет поп то и сјед с' људми и јаст и *пијет* пред црквију, да јест лих поповства...“

¹⁵ *Ст. Новаковић*, Пиво у Србији XIII и XIV века, Глас LXXXVI; стр. 151—166.

за жртву захвалницу, *ради спасења*, да принесе *лебове квасне* (III, гл. 7, ст. 12 и 13).¹⁶

„А кад приносиш *дар од првина* Господу, *класове нове* осуши на огњу, и што истресеш из класова нових принеси на дар од првина својих. — И поли га уљем и кад метни на њ; то је дар. — И свештеник узевши *истрвенога жита* и *уља* са свим *кадом* нека запали *спомен*.“ (III, гл. 2, ст. 14—16).

„Ако ли ти је дар готовљен у *котлићу*, нека је од белог брашна с уљем. — И донеси дар који начиниш од тога Господу, и подај га свештенику, и он ће га однети на олтар“ (III, гл. 2, ст. 7 и 8).

„Из станова својих донесите *два хлеба* за *жртву обртану*; од две десетине ефе белог брашна да буду, с *квасцем* нека буду печени; то су првине Господу“ (III, гл. 23, ст. 17).

„И нека узме *кадионицу* пуну *жеравице* с олтара, који је пред Господом, и *пуне прегршти* *када* *мириснога* истуцаног, и нека унесе за завес. — И нека метне *кад* на огањ пред Господом“ (III, гл. 16, ст. 12 и 13).¹⁷

А у четвртој књизи Мојсијевој, званој Бројеви каже се:

„Најбоље од *уља* и најбоље од *вина* и *жита*, првине које дају Господу, теби дајем. — И примиће вам се принос ваш као *жито* с гумна и као *вино* из каце“ (IV, гл. 18, ст. 12 и 27).

Сви ови овако груписани елементи Мојсијевске бескрвне жртве прешли су, са извесним формалним изменама, у Хришћанство и леже, уз друге, у основи једног чисто црквеног култа и ритуала, који је, у границама Српске цркве, током векова знатно утицао на формирање обреда данашње Крсне славе. На име, сви ти предмети налазе се и данас у обреду т. зв. великог или празничног вечерња „на литији“ или „на *свеноћном бденију*“, које се обавља само у очи дана *храмовног заштитника* и највећих црквених празника, у црквеном притвору, нарочитим *благосиљањем хлеба* (просфоре), *пшенице*, *вина* и *масла* (уља = јелеја), пред *три упаљене свеће*, снажним *кађењем* и читањем молитве:

„Господи Исусе Христе Боже наш, благословиви пет хлеб и от петиих хлеб пет тисушт народа наситив, ти сам владико *благослови* и *хлеби сие*, *пшеницу*, *вино* и *масло*, и умножи сиа ва светеј обители сеј и ва мирје твојем *васегда*, и иже от них причештајуштих се освети...“¹⁸

Значајно је, да се у нашим старим рукописним и штампаним Службеницима, непосредно одмах иза овог чина *благосиљања хлебова* или *просфора*, налази молитва за *благосиљање кољива* — *вь памети светьихъ*, дакле данашњих *свечарских кољива*. Она се данас и код нас чита у руској, црквено-словенској редакцији, као и све друге богослужбене молитве и песме; а у старом србуљском тексту гласи овако:

„Иже *васа савршивиј* словом твоим Господи, и повељевиј *земли васачаскије* плоди *вазвращати* ва наслаждение и *пишту нашу*; иже *сјеменни дјети* и *Данила*, иже ва *Вавилоне*, *многopiштних свјетљејшеје* показав, сам *васеблагий цару* и *сјемена сиа са различними плоди благослови* и иже *от сиих причештајуштих* се освети, јако *ва чест* и *ва памет светаго* (име свеца, који се слави) *сиа предложиша* се и *ва памет иже ва благочестии* и *вјерје скончавших се*; *подажд* же Господи и *благоукрасившим сиа* и *памет савршајуштиим васа* јаже *ва спасенију прошения* и *вјечних твоих благ наслаждение*. — Молитвами...“¹⁹

¹⁶ Даничићев превод није овде довољно тачан; ја га приводим према званичном црквено-словенском издању Руског Светог Синода, Москва, 1894.

¹⁷ Кађење, као општеочевански символ молитве, било је у великој употреби, не само у јудејском богослужењу него и у незнабожачком култу; а у старозаветној књизи Исходу (XXX, 34) дато је и упутство како се спрема материја за кађење од разних специја и нарочито од *тамјана* (од ῥῶ = жртвовати), који је јеврејски називан *lebannah* ($\lambda\iota\beta\alpha\nu\omega\nu$, libanum).

¹⁸ Службеник Виценца Вуковића, штампан у Млецима 1554, — Молитвы на литии великие вечерные, кватер. L, аї, ша.

¹⁹ Ibidem, L, аї, ша—шб.

Из реквизита оба ова благосиљања, као и из садржаја молитава, јасно се види, да је овде у основи христанизован старозаветни обичај принашања бескрвних захвалних и заветних жртава у вегетабилним плодовима. — *Бело брашно* и разне *квасне* и *бесквасне хлебо*ве, колаче или погаче, замениле су у хришћанском култу *просфоре* (од *просфора* = приношење), начињене од чистог пшеничног брашна с квасом, исто онако како се и за евхаристичку (= захвалну од *εὐχαριστία*) жртву на литургији спремају; *масло* или *уље* не прелива се сада преко тих хлебова, нити се они прже у њему као при старозаветним жртвама, већ се масло само за себе, у посебној посуди, благосиља као храна и као материја, која се употребљава, по прастаром обичају, за осветлење у кандилима; *вино* и *пшеница* приносе се и овде сасвим онако као и при старозаветном жртвовању првих земаљских плодова; али се пшеница доноси још и скувана, зачињена медом и украшена разним слатким воћем — под грчким, словенизованим, именом *кољиво* (*κόλυβον*) или *коуџа* (*κίδηα*); *тајан* је и у Хришћанству главни саставни део кађења, као и у Старом завету; а *жртвени огањ* замењују *воштане свеће*, које су, поред старозаветних кандила, ушле у употребу хришћанскога култа већ у првим хришћанским вековима.²⁰

При поменутом ритуалу на великој вечерњи или свеноћном бденију, хришћански карактер овог жртвеног обреда огледа се најизразитије у употреби *пет хлебова* за благослов, према јеванђеоској сцени из живота Христовог, — када је Он са пет хлебова и две рибе нахранио пет хиљада људи (Марко VI, 44), па се то и у молитви за благослов хлеба нарочито наглашује.

Све то заједно, међутим, — упоредо са вечерњим богослужењем на коме се тај благослов обавља, слично *агапала* или вечерама љубави старих Хришћана, које су такође везане биле са овим обредом, — потсећа живо на *тајну вечеру* Христову на којој је он благословио *хлеб* и *вино* нагласивши: „ово чините у мој спомен“ (Лука XXII, 19). И овде се, на име, све то чини ради *спомена* (в'чећ и *памет*); али, не толико на Христа и његову тајну вечеру, чији се помен сада врши на литургији, као *општа жртва* за све Хришћане, него више као жртвена *успомена* на разне светитеље, које црква у извесне дане нарочито слави, или су их читаве општине верних, или појединци међу њима, изабрали за своје нарочите, посебне *заштитнике*. Сем тога, није без интереса споменути, да и сама реч *памет*, у смислу спомен или успомена, која се употребљава за *обред слављења свеца*, благосиљањем хлебова и жита (кољива), у нашим старим споменицима и богослужбеним књигама уопште, сећа нас *вегетабилних жртава* Старога завета и зато, што се и тамо *споменом* називао онај део жртава, који се спаљивао. Тако се на пр. у књизи Левит, у одељењу о жртвама (III, 2—2, 16), каже: „И нека свештеник узме тога *брашна* (на другом месту *жита*) пуну шаку и уља и сав кад, и нека то запали на олтару за *спомен* њезин (или само: нека запали *спомен*).“

Како је и евхаристичка жртва, која се такође врши на пет хлебова, у прва хришћанска времена обављана *увече*, као и тајна вечера Христовог, а тек доцније пренешена на јутро и добила свој данашњи литургички облик, то је врло веројатно, да је православна хришћанска црква, после формирања данашње литургије, задржала, из ранијег облика евхаристичке жртве, обичај благосиљања пет хлебова и вина, уз остале вегетабилне плодове, и одредила да се он може вршити у цркви само уочи нарочитих великих празника општег значаја.²¹ А уз тај обред, ускоро после тога, везан је још један чин, више приватног него општег карактера; јер се њиме врши једна врста жртве

²⁰ Срав. *P. Sartori*, Feuer und Licht im Totengebrauche, у Zeitschrift des Vereins für Volkskunde XVII, стр. 361—368.

²¹ По црквеном Типику има и данас још нарочитих дана, када се литургија врши увече, у вези са вечерњим богослужењем (К. Никольскій, Пособие къ изучению устава богослуженію православной церкви, 1874, стр. 155; *Л. Мурковѣћ*, Православна литургија, 1920, II, стр. 44).

у славу и спомен појединих светитеља, као и за покој душа оних који су раније и сами у славу тих светитеља, такође у цркву, доносили своје приносе. То је обред благосиљања *свечарског кољива*, који се обавља *истом молитвом*, којом се благосиља и кољиво на крају вечерње у очи суботе Теодора Тирона, иницијатора кољива.²² У оба ова обреда главни је садржај молитава: да Господ благослови све предложене приносе и умножи их, како у кућама оних који су их принели тако и у целом свету; а „освети,“ т. ј. очисти од греха, не само све оне који су их донели него и оне који ће окусити те тако принесене и благословене плодове. Сем тога, у молитви за благосиљање кољива, моли се Бог нарочито, да онима који су спремили, украсили и принели на благослов кољиво „в’чест и *памет*“ светитеља који се тога дана слави, — дакле *свечарско кољиво*, — испуни све молбе које иду за побољшањем њихова живота на овом и на оном свету.

Обе те молитве налазе се и данас као саставни делови *општег, јавног богослужења по целој православној цркви*. Само, *благосиљање хлебова* обавља се и даље на вечерњем богослужењу у очи нарочитих великих празника; а *благосиљање кољива* бива сада, већином, на сам празник *после литургије*. Тако на пр. у грчком Великом требнику, обред благосиљања хлебова налази се под општим натписом Ἀκολουθία τοῦ λυχνικοῦ; а молитва за благосиљање кољива (εὐχή τὸν κολύβων) под натписом Διαφόροι εὐχαί, упоредо са молитвама за благослов семења, првих плодова, винограда и т. д.²³ И у руском Великом требнику Петра Могиле — Молитва над’ коливомъ, издвојена је из јавног богослужења и налази се међу молитвама одређеним за приватна богослужења, уз молитве за благосиљање приноса нових плодова и гумна (лист 163 б); а у руским Службеницима, којима се већ од XVIII века служи и Српска црква, обред благосиљања хлебова налази се, као и у грчким, уз — Послѣдованіе вечерни. Међутим, молитва за благослов кољива добила је посебан обред и налази се, као и у нашим старим Службеницима, одмах иза литургије пређеосвећених дарова, под опширним натписом, који даје, уједно, дескрипцију кољива и означаје како се и зашто оно приноси у цркву на благослов. — Тај натпис гласи:

Чинъ благословеніа колѣва, сіестъ кѣстин, или вареныхъ пшеницы, съ медомъ смѣшенныхъ и различными сладкими вѣощми оукрашенныхъ, и въ честь и память господскихъ праздниковъ, или святыхъ Божиихъ, въ црковь приносимыхъ.

Из објашњења, датог одмах после тога наслова, види се: да су *наша свечарска кољива* постојала и у Руској цркви, и да се тамо и данас могу доносити на благослов, како на вечерњу тако и на литургију с тим, да ће на вечерњи благословена бити после отпусне молитве и трисветога, а на литургији после заамвоне молитве, пошто се прво отпевају тропар и кондак празника.²⁴

Већ из до сада приведених и објашњених података разабире се јасно аналогија између *општецрквеног православног* обичаја благосиљања хлебова и кољива уочи великих празника, или на сам дан њихов, и обредних свечарских колача и кољива, као главних елемената *данашње српске Крсне славе*. А садржај једне грчке легенде: Θαύμα τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Νικολάου περὶ τῶν κολύβων, која је постала у X или XI веку, а сачувана је у једном рукопису из 1636. год.,²⁵ увериће нас о томе још и више.

²² По црквеној традицији *кољиво* се почело употребљавати у хришћанском култу 362. год., за време гоњења цара Јулијана Отпадника; а препоручио га је цариградском епископу Евдоксију, као *антиидололатријско* јело, Теодор Тирон (= новак, војник), мученик из доба Диоклецијанова (Г. Дебольскій, Дни богослуженія православној католическој восточној цркви, Спб. 1887, II, стр. 75). Отуд се вечерње богослужење у очи Теодорове суботе (прва субота Ускршњег поста), после тропара и кондака светитељу, свршава са *благословом кољива*. А како се одмах за тим „на повечерницахъ“ обавља и *спомен мртвица* (мртвѣвим’ канѣн), то је ушло у обичај, да се кољиво и за мртве, на исти начин, припрема (Срав. *Триод Посни* или *Фарисеговац*, штампан у Венецији 1561., Кв. О, ша).

²³ Εὐχολογίον το μεγα, Атина 1902, стр 28 и 522—523.

²⁴ Службеникъ, Петроград 1890, стр. 30—31 и 301—303.

²⁵ G. Anrich, Hagios Nikolaos. Der Heilige Nikolaos in der Griechischen Kirche, Leipzig — Berlin 1917, II, стр. 147.

По тој легенди и у Цариграду је, у оно доба, био обичај да поједини људи, а нарочито богаташи, приносе бескрвну жртву или *спомен* (μνήμη) — исто што и старословенско памѣтъ — нарочитом светитељу према својем избору; а што је за нас од особитог интереса, то *приношење* бивало је готово на исти начин као и код данашњих православних Срба о Крсној слави.

У легенди се, на име, прича: како је неки богати Цариграђанин осиромашео, те није био у могућности да свечано прослави *празник Св. Николе*, као што је то раније чинио. Ипак није хтео сасвим да одустане од досадашњег свога обичаја и, по споразуму са својом женом, узме и прода једну њену хаљину; па за добијени новац купи *жита и брашна* (σίταρι καὶ ἀλεύρι); да би учинили бар најмање што се може принети за *помен светоме* (διὰ τοῦ ἁγίου μνήμη). Од жита жена је спремила *кољиво*, а од брашна умесила је *просфору* или *литургију* (καὶ ἐποίησεν μικρὰν παννυχίδα καὶ κόλυβα καὶ λειτουργίαν), како се и данас још у многим нашим областима свечарска просфора назива. У очи празника човек је, тако спремљени скромни принос светитељу, однео у цркву и предао га свештенику на благослов, извињавајући се што због сиромаштва не може светитеља да прослави онако као што је то раније чинио. Свештеник је примио дар и пошто је обавио *вечерње богослужење* (τὸν ἑσπερινὸν) прочитао је *молитву над кољивом* (εἶτα εἶπεν τὴν εὐχὴν τῶν κολύβων); а за тим је, по обичају, благословено кољиво поделио (μοιράζει) присутном народу. Бивши богаташ, *свечар*, примио је такође благословено кољиво, мало од њега окусио, а остало однео својој *кући ради благо-слова* (εὐλογίαν τοῦ οἴκου αὐτοῦ). Жена његова, кад јој је донео из цркве освећено кољиво, није га појела, као што је то, по свој прилици и у Грчкој, као и код нас, обичај био, него га је завила у марамицу и оставила у један ковчежић — као амајлију за срећу. Међутим, када је после неколико дана поново погледала у склоњено кољиво, на њено велико изненађење, нашла је место њега драго камење. — Глас о учињеном чуду Св. Николе, са кољивом њему посвећеним од пропалог богаташа, брзо се разнео по целом Цариграду и када је о томе цар Константин извештен откупио је то драгоцено камење великом ценом; а слава Св. Николе постала је, после тога, још већа по свем хришћанском народу.²⁶

Овај опис прослављања нарочитог светитеља, као заштитника појединих личности и породица међу Грцима средњег века, слаже се врло много са најстаријим ритуалом у очи данашње наше Крсне славе, како се он очувао у извесним областима нашим, а нарочито у малој *Голобрдској области*, у Подримљу између Дебра и Струге, од које је, данас, у границама наше Државе само село *Дренок*, а сва остала села, у којима још наш народ живи, припала су Албанији. — Ево, на пр., како се у селу Дреноку обавља вечерњи обред у очи празника Рођења Богородице (8. септембра), коју свака кућа у томе селу *служу* као своју *Крсну славу*:

Пре подне, у очи тога празника, жене спреме *кољиво*, које они као и по осталим селима махом зову *пченица*; а затим *хлеб*, који праве од кукурузног брашна без квасца (*пресник* или *ченканик*) или са квасцом (*ченкан хлеб*). На хлеб утисну шару *проскурника*, као и на просфори за литургију или за петохлебије (крст од пет квадрата са симболима проскомидије). Сем тога, од пшеничног брашна умесе *погачу* и начине *грашалник* — једну врсту пите са пасуљем — *со граф*. Све то, уз *две свеће* и мало *вина*, предвече носе у цркву, где свештеник обавља *бденије*. Хлеб, као и вино, предају *питропу*, црквеном стараоцу; а кољиво сви сипају у једне наџве (корито), које су за ту сврху намештене у припрати. *Свећу*, намењену за *живе*, припале на *свећалник* пред олтаром; а другу, намењену *мртвима*, држе у руци неупаљену све док свештеник, после вечерње, не дође у припрату за благослов петохлебија и кољива. Тада пале и ту свећу и забадају је у кољиво. У исто време, међу собом деле искомадану погачу и грашалник с речима: „за *мртви*“;

²⁶ Ibidem, I (1913), стр. 368—371.

што тачно одговара и садржају молитве на благосиљање кољива, где се каже: да се оно приноси како „ва част и ва памет светаго“ који се слави, тако и „ва памет иже ва благочести и вјерје *скончавших се*.“ Пошто свештеник окади кољиво, чита молитву и прекрсти га, сам погаси и повади све свеће из њега, па онда једним *санчетом* вади из нађава благословено кољиво и пресипа га свакој жени у њено санче. Жене, или људи ако су они донели кољиво у цркву, узимају мало од тога кољива, поједу га и даду свима својима, који су у цркви, да га и они окусе; а остатак носе кући, где га и сви укућани једу. Кад народ, после тога, пође из цркве, свештеник или епитроп сачека их пред излазним вратима и сваком даје по комадић благословеног хлеба. — Резање свечарског колача, као и гозба обавља се у кућама, као и по осталим областима српскога народа.²⁷

Та област је потпадала под стару Дебарску епархију; а она је, освајањем краља Милутина, 1282. год., издвојена из Охридске архиепископије и придружена Жичко-Пећкој архиепископији.

По неким нашим старим штампаним Требницима из XVI и рукописним до XVII века, изгледа: да благосиљање хлебова и свечарског кољива није у свима областима нашим, ни у ранија времена, увек обављано на јавном вечерњем богослужењу или после литургије, у црквама, него, по свој прилици, и у *самим кућама свечара*. На име, у штампаним Требницима Божидача Горажданина из 1523. г. и у Милешевском из 1545. г. унесени су, међу обреде приватног богослужења, — за које Требник служи, — и обред благосиљања хлебова на лити, који припада јавном вечерњем богослужењу, и молитва — глагољима надъ коутнию светыхъ памети, која се и у старим Служебницима налази уз обред благосиљања хлебова, као што смо напред утврдили, и ако је ова молитва чисто приватног богослужбеног карактера. — Служебници се увек држе у цркви, обично на св. трпези, пред којом се врше општа или јавна богослужења; а Требник свештеници носе собом по парохији за потребе појединачног или приватног богослужења. А како је Српска црква, већ у XIII веку, забранила да се приватно прослављање светитеља, са гозбама, врши код цркава и гозбе упутила у куће свечара, то је, веројатно, у појединим крајевима нашим, а нарочито у високим планинским селима, чија је парохијска црква по неколико сати удаљена била, требало и обред благосиљања хлебова и свечарског кољива извршивати у *самим кућама*.²⁸ Сем тога, нема сумње, да су појединци врло рано узимали за *своје свеце* и мање светитеље, као што су на пр. Кирјак Отшелник (Миољдан), Пантелија, Теофан, Врачеви и др., када се, по црквеном типичу, није обављала велика вечерња или свеноћно бденије са благосиљањем хлебова а, по свој прилици, није се вршила ни сама литургија, као што се и данас не врши у те дане; те су *и сви црквени обреди* Крсне славе, силом тих околности, пренешени у *куће свечара*. С тога су многи свештеници, како ми изгледа, већ од XV века, почели из Служебника уносити у Требнике потребне им за то молитве. Тако је на пр. и власник једног, познатог ми, штампаног Требника, у издању Божидача Вуковића из 1538—1540. год., у коме те молитве нису штампане, унео у свој примерак један рукописни додатак т. зв. изабраних молитава — на вјаскоу потрѣкоу, међу којима су на првом месту, једна за другом, исписане:

²⁷ Ове податке добио сам од Теофила Николића из села Дренока, који је, уз још неколико породица из бившег нашег Голобрдског среза, насељен у Скопљу и врши дужности служитеља у Музеју Јужне Србије.

²⁸ *Хаџи Теофило Стефановић*, бивши игуман манастира Горњака, који је, са благословом београдског митрополита Михаила, штампао књигу „Познавање цркве или Обредословље“ (Београд 1895), у чланку „Обред резања колача свечарског,“ каже: да се кољиво благосиља, познатом нам молитвом, у *свечаревој кући*, ако се и колач у кући реже (стр. 383); а јеромонах *Сава Грбовић*, у своје Требнику (Београд 1891) наводи, да се молитва за благосиљање свечарских кољива *редовно* обавља у *цркви*, после заамвоне молитве на литургији, а *изузетно* и у *свечаревој кући* пре резања колача (лист 124 б и 125 а).

— Молитва на благословеније хлебомъ и Молитва глагољнама надъ коутињу. Тај се Требник данас налази у Библиотеци манастира Лепавине у северној Хрватској. Исто тако унесене су те молитве и у рукописни Требник, писан на речици Укрини под гором Љубићем 1622. год., који се сада налази у Владичанској библиотеци у Пакрацу, и т. д.

Нема сумње, да је Светосавско упућивање *слављења светог по кућама и породицама свечарским* највише допринело, да се православни Срби, у начину прослављања појединих, нарочито изабраних, светитеља, издвоје од осталих православних народа, развију један свој опште-национални *домаћи култ* и створе *посебан ритуал* у томе правцу; док су Грци, Руси, Бугари и Румуни, као и остали православни народи, са опадањем старе хришћанске ревности, све мање и ређе *лично прослављали поједине светитеље*, па је, најзад, тај обичај, који код њих није никада ни постао опште народни, међу тим народима готово сасвим напуштен. С тога, молитва за благосиљање *кољива ва памет светих* у њиховим Службеницима и Великим требницима, данас је, — уколико сам о томе од Грка и Руса могао обавештен бити, — скоро потпуни анахронизам. Она, већ давно, има још *само* код православних Срба своју пуну практичну примену, при благосиљању *свечарских кољива* у цркви и на дому; а код осталих православних народа употребљава се још, готово искључиво, само за благосиљање *теодоровског кољива*, на вечерњи првог петка великог ускршњег поста, у спомен мученика Теодора Тирона, коме, као што смо већ нагласили, црквена традиција приписује иницијативу за увођење кољива у хришћански култ.

4. Елементи Крсне славе у кући.

Фиксиравши тачно све предмете свечарскога култа, који се, у име бескрвне жртве, могу доносити у цркву на благослов о празновању спомена светих, и упутивши, одлучним наредбама, свечарске гозбе од цркве у *куће свечара*, Светосавски реформатори Српске цркве и црквено-народног живота дозволили су парохиским свештеницима, да могу и лично учествовати у таквим гозбама по кућама својих парохијана; и да за спремљеном трпезом могу *благосиљати* све жртве, које свечари, у смислу црквених упуштава, буду приносили у *част својих светаца*. Та је мисао нарочито изражена у овим одломцима реформне одредбе:

Нъ аще кто творить память светомоу или за покой, да неже имать да оуготовить и предложить на трапезѣ въ домоу и тоу да се благословить.

Нъ првонъ заколите въ домоу своенъ и шмыкше месо штъ крвѣ испекъ и предложи на трапезѣ, и благословить попъ и боудеть благословено, и домъ твъ.²⁹

На који су начин свештеници благосиљали трпезу свечара у доба Св. Саве и доцније, кроз векове, није нам ништа поуздано познато; али је врло веројатно, да је *обред благосиљања хлебова*, са бденија, био један од *првих ритуала*, који је освештавао слављење свеца на дому и допринео, да готово сви црквени елементи славе — свећа, хлебови, вино, жито, зејтин и тамјан, — пређу из црквеног и у домаћи култ. Сем чињенице, да се обред благосиљања хлебова код нас налази, како у старим рукописним Службеницима тако и у Требницима, штампаним и писаним у XVI и XVII веку, на ту претпоставку упућује нас и околност, што су прве свечарске гозбе држане код цркава, после обављеног благосиљања принесених жртвених предмета у цркви, и што и данас знамо за неколико Крсних слава у Јужној Србији и у Македонији под Грцима и Бугарима, на којима се лична, домаћа и еснафска слава благосиља молитвом *петохлебија* и ради тога спрема *пет хлебова*.³⁰

²⁹ Starine VI, стр. 148.

³⁰ Тако се на пр. ради у Кукушу и у селу Рупишту у Костурском крају. Срав. А. Селищев, Полог (Софија 1929), стр. 219; а у Ђустендилском крају свечарски колач је велика погача на којој има *шарка*, — са Ис. Хс. Ни. Ка — на *пет* места (Ј. Захаријевъ, Кюстендилско крајще. Сборникъ за народни умотворения и народописъ (Софија 1918), XXXII, стр. 135 и д.

Шта више, у Велесу је еснафска слава или *занатот*, позната још и под именом *пети-леб*, јер се за њу спрема пет хлебова или *литургија*, од којих свештеник при благосиљању, као *панађију*, сваку понаособ *крева* или подиже.³¹

Други начин благосиљања домаће свечарске трпезе и дома у опште јесте т. зв. „*дизање пресвете*“. — Овај обред распрострањен је по великом делу Јужне Србије, а нарочито по њеним градовима. Он се на пр. у Скопљу, на дан *светога* или *службе*, обавља, у главном, овако:

У соби пред *иконарником* постави се мали сточић, звани *мумлук*. На њега се постави: *икона* свеца коме се служи, три *поскуре* украшене *крсником*, *кољиво* или *пченица*, *три свеће* — једна у свећњаку, друга у кољиву, а трећа на столу за свештеника, *вино* и *тамјан*; док у кандилу пред иконарником горе *зејтин*. Свештеник после обављене литургије, на сам празник или у очи тога дана до подне, долази кући свечаревој да *крева поскура* или *пресвета*; а то значи да сече или реже свечарски колач. Он прво узме њему намењену свећу, *припали је на кандилу*, па онда њом упали остале две свеће, на свећњаку, или на просфори прилепљену, и у кољиву забодену. На икону светитељеву метне једну поскуру и онда, заједно са домаћином, диже икону с поскуром до чела говорећи: *Велико име*, спусти је за тим до груди и каже: *Светаја Троица*, подигне на десно раме с речима: *Пресветаја Богородица* и преноси на лево раме завршујући молитву са: *Помагај нас!* Тако чине знак крста и понављају исту молитву три пута. По том свештеник, *својим* ножићем, изсече из поскуре један *троугласти* комад, ломи га на комадиће, које умаче у вино и залаже њиме све присутне, почевши од домаћина, па редом по старешинству. Пошто је свештеник завршио обред с поскуром, пресветом или колачем, узима суд с кољивом и, заједно са свима укућанима, држи га изнад стола све дотле док не прочита молитву над кољивом; а за тим прелива кољиво вином у облику крста и тиме завршује црквени свечарски обред у дому свечареву.

По селима у Скопској котлини обавља се *црквени обред*, у главном, на исти начин по свечарским домовима. Само што по кућама у селима обично *нема свечарских, нити икаквих других икона*, те домаћин или који од његових синова узима просфору на прекрштене шаке, преко којих је пребачена нова марамица или убрусац; а свештеник узима за руке свечара, који тако држи просфору, — тамо обично *панађија* или *пресвета* звану, — и покреће их правећи с њима крст уз исте речи, као што смо код *дизања пресвете* у Скопљу навели. Сем тога ова пресвета на селима, меси се заједно са великим округлим колачем и свештеник је пре дизања издваја прво из његове средине тако, да колач, после тога, заиста изгледа као коло — са празним округлим простором у средини. Тај колач, одмах затим, узима домаћин и веша на источни зид собе; а скида га отуд тек трећи дан, на *патарицу*, увече и *крши га* са свима мушкарцима у дому, по нарочитом *народном ритуалу*; са уверењем да ће онај који том приликом највећи део колача одломи бити најбољи или најсретнији орач те године. Тај *народни обред* и гозба везана с њим на патарицу увече, познат је под именом *крши-колач*; те се обично вели: дојдем ти на крши-колач! Сиромашни људи, који немају могућности да три дана *служе* или држе славу, обично моле *попа* да им он, приликом дизања пресвете, и колач искрши.³²

Овако се, у главном, са много, мање или више интересантних, варијаната и појединости, обавља црквени обред по свечарским кућама Јужне Србије, где се *пресвета диже*. А тај обред није ништа друго него *копија* једног *старог ритуала* при *манастирским трпезама* и налази се по свима

³¹ М. Филиповић, Породична, лична и еснафска слава у Велесу, Гласник Етнографског Музеја у Београду II, стр. 32—33.

³² Ове податке добио сам од старог свештеника *Тодора Јордановића*, сада пароха Душановачке парохије, а раније Кожљанске, код Скопља. — Њему су и отац и дед били свештеници у том крају, а и пореклом су отуд.

старим рукописним и штампаним Часословима и Псалтирима с последовањем. Ми ћемо га овде привести по једном рукопису, писаном у манастиру Милешеви 1633. год., а сачуваном у цркви Св. Петра и Павла у селу Северину код Беловара у Хрватској.

По том ритуалу у манастирима је био обичај, да се после обављеног чина Свѣдници из цркве — идѣще на трапезѣ говори псалам 144, Оче наш и три пут Господи помилуј; а за тим један од свештеника манастирских (јеромонах = поп) благослови трпезу речима: Христе Боже, благослови пастіе и питіе рабѣмъ твоимъ, како светъ еси вѣсѣгда нынѣ и присно и къ вѣкы вѣкѣмъ. После свршеног обеда — вѣнегда вѣстати ѿ трапезе, говоре се захвалне молитве: Благословенъ Богъ милѣе и питае насъ ѿ юности наше..., а нарочито: Слава тебѣ Господи, слава тебѣ светы, слава тебѣ царѣ, како даљ еси намъ брашна къ веселіе..., и завршује са: Слава и нынѣ, три пут Господи помилуј и благослови оче! У томе тренутку пријављује се онај од манастирске братије који — хоте двигнѣти прѣскетѣю, и каже:

Благословите ѿци светы и простите ме грѣшнаго! — Остали му одговарају:

Богъ да проститъ и помиаѣтъ те!³³ — За тим он обема рукама узима хлѣбъ и диже га изнад панагиара (тањирића за панагију = пресвету) говорећи:

Велико име; а остали додају: Свѣтиѣ Троице. — Најзад, онај који диже пресвету начини са хлебом знак крста и каже:

Прѣскетаа Богородице помаган нам! — а други допуњују његову молитву речима:

Тое молитвами Христе Боже помиаши и спаси насъ!

После овога чина узимају делиће *пресвете* и залажу се њима сви присутни, један за другим, — и вѣзываютъ прѣскетѣю, едина по единомъ — говорећи:

Блажимъ те вѣси роди Богородице Дѣво!³⁴

Међу завршним молитвама, после трисветог и Оченаша, чита се нарочита захвална молитва: — Благодаримъ те Христе Боже нашъ, како насытила еси насъ землѣныхъ твоихъ благъ... — и долази *благосиљање живих и помињање мртвих* овим речима:

Богъ да прости благочестивѣ и христолюбивѣ господоу (феудалну?) и вѣсе православныѣ Христіане!

Богъ да прости вѣце и братію вѣсе таже о Христѣ!

Вѣчнаа память прѣставлѣшимъ се вѣцемъ и братіамъ нашимъ, и иже zde лежѣшимъ и по вѣсоудѣ православнымъ. — А цео обред завршује молитвом:

За молитвѣ светыхъ вѣцъ нашихъ, Господи Иисусе Христе Боже нашъ, помиаши насъ. — *Аминь*.³⁵

Најзад, исти овај обред обављао се по манастирима и после вечерњег богослужења — идѣще на трапезѣ вечерати.... и по вѣстаны ѿ трапези.... вѣздвизанѣмъ прѣскетѣю, такоже прѣжде оуказа се.³⁶

Из целог овог ритуала осећа се доста јасно, да *дизање пресвете* има симболички значај принашања молбене и захвалне жртве самој *Богородици*, као милостивој посредници пред Богом; па према томе вероватно је да је он врло стар, јер је култ Богородице развио се необично снажно далеко пре

³³ Овај почетни део врши се, готово исто тако, и по свечарским кућама у парохијама Скопске котлине. Поменути свештеник Јордановић саопштио ми је, да се у његовој парохији, по селима, тај део овако обавља: Кад свештеник окади и прекрсти хлеб и вино, певајући тропар, прилази му домаћин или који његов син, у чело софре, где се цео чин обавља, метанише и каже: *Благословите и простите оци свети, да кренеме света пресвета*; а свештеник му одговара: *Бог прости и помиаует*. — Свечар затим пада на земљу метанишући и *целива је*, узима нов убрусца и прима на прекрштене шаке просфору, да свештеник с њиме обави даље, заједнички, остали део чина подизања пресвете.

³⁴ Овај извештај о причешћивању свих присутних, делићима подигнуте пресвете, не налази се у Милешевском рукопису; али сам га нашао у једном, нешто доцнијем, рукопису писаном у Лици, под гором Отешом, близу Косиња 1666. год. (Кват. Л., лист 2 б).

³⁵ Милешевски Псалтир с последовањем, писан 1633. год., лист 341 а и б.

³⁶ Отешки Псалтир, кв. Л. лист 8 а

култова осталих светитеља. Шта више, на основу тога може се поставити и претпоставка, да се, у прво време, на овакав начин прослављала по домовима само Богородица, као општа и појединачна заштитница; а тек доцније, када се развио и домаћи култ појединих светаца, примењен је исти или сличан овом ритуал и за њихова прослављања о свечарским трпезама. На то нас упућује, донекле, и сама статистика Богородичиних храмова; јер на пр., од 218 манастирских цркава код нас уопште, још и данас, поред свег развијеног култа светаца, готово једна трећина (68) посвећена је Богородици; а од 3621. броја парохиских храмова, Богородичиних је 576, — дакле готово једна шестина целокупног броја наших савремених храмова; а у ранија, нарочито у прва хришћанска времена међу нашим прецима, док још култ светитеља није био тако развијен, тај је размер несумњиво био још много више у корист Богородичиних храмова.

Трећи начин благосиљања свечарске трпезе и резања или ломљења колача у дому свечарева, изгледа да је највише уобичајен и захвата најшире области нашега народа. — Главним својим делом тај начин највише потсећа на спремање за свету евхаристију т. зв. *агнеца* или *светог хлеба*, како се агнец називао још и у XVI веку у нашим првим штампаним Службеницима;³⁷ а тако се (свети леб) и данас називају свечарски ритуални хлебови у многим селима Скопске котлине. Само одмах ваља истаћи, да је данашња *проскомидија*, као помен *жртве Христове* за род људски и спреме за тајну причешћа, добила свој дефинитивни облик тек у XIV и XV веку. Раније је проскомидија, дуго времена, вршена само простим *избором најбољег хлеба* и *вина* између народних приноса; па је тај хлеб без икакве измене освећиван и тек пред само причешће *ломљен* на комадиће. Шта више, према сачуваним рукописима јерусалимске литургије Св. Јакова, у Јерусалиму се тако поступало још и у X и XI веку. У Цариградској патриаршији јавља се исецање агнеца из просфоре у IX или X веку; те је проскомидија од тада читавих пет векова постајала све сложенија, док, најзад, крајем XIV или почетком XV века, није укалупљена у данашњу форму.³⁸

На основу изложених историских чињеница и материјала о разним варијантама трећег начина или типа благосиљања и резања свечарског колача, који ми је за сада на расположењу, изгледа, да је овај обред, заједно са првим основима свечарства или Крсне славе уз крвне жртве, могао постати код нас упоредо са примањем Хришћанства у IX веку, када се још свуда само *ломио* или *кршио* хлеб за свету евхаристију; и да би, према томе, народни ритуал на т. зв. *крши-колач* по селима Скопске котлине, и иначе, био један од најстаријих рудимената првобитног начина причешћивања међу нашим претцима. — Народ тај обред и данас, обично, врши без свештеника, па је лако могуће, да се на сличне случајеве односила она забрана у нашим најстаријим пенитенцијалним зборницима: — *аще кто комканѣт' се (= причешћује се) без' попа, да поклонит' се рн (= 150)*.³⁹

У поменутом обичају селâ у околици Скопља, да се свечарска просфора, звана пресвета, меси заједно са свечарским колачем, као његов нарочито означени и при мешању већ у пола издвојени део, огледа се комбинација старијег обичаја *ломљења просфоре* и новијег *исецања агнеца* за св. причешће. Сем тога ваља нагласити: да у рукописним обредима „дизања пресвете“ нигде нема помена о изрезивању троугла из просфоре, нити уопште о каквом резању; те је, по свој прилици, у ранија времена, и пресвета ломљена. На

³⁷ На пр. у Службенику Виценца Вуковића, штампаном у Венецији 1554, кв. а, л. 5 б. пише: „Свештеник же, в'ложив' копије от ребр' десније страни *просфори в'землет' свети хлеб*“; а за честицу, узету из друге просфоре, у помен Св. Богородице, која се поставља с леве стране уз *агнец*, каже: „полагајет' (је) о љевују *светаго хлеба*“ (л. 6 б).

³⁸ А. Петровскій, Агнецъ литургическій у Православная Богословская Энциклопедія А. П. Лопухина, Петроградъ 1900, I, стр. 287—290.

³⁹ Starine VI, стр. 151.

то нас упућују и речи обреда, по завршетку чина дизања пресвете: *В'земљем* од пресвете сваки, један за другим, — дакле узима се, кида или ломи. У осталом, и у Старом завету су жртвени хлебови *ломљени*, а не сечени. Већ смо поменули оно место из закона Мојсијева, у коме се каже за жртвени колач, који је печен у пећи: „*Разломи* га на делове...“ (III, 2, 5). Данашњи обичај, да се *пресвета* реже у облику *троугла*, несумњиво је постао тек после XVI века, када је уведен обичај да се честица за Богородицу на проскомидији вади, из просфоре њој намењене, у облику троугла и поставља лево од агнеца. — У нашим штампаним Службеницима нема још помена о троуглу, већ се само каже: да се из друге просфоре вади „честица“ за Богородицу и поставља на одређено јој место.

Други један *варијант* овога *трећег типа* могао би бити онај начин *резања* колача, који сретамо још у Голобрдској области више Дебра; а можда је у обичају и у још ком другом нашем крају. И тај обичај несумњиво садржи у себи неколико врло карактеристичних остатака *проскомидије*, док је она била још у формирању, између X и XIV века. — Он се, на пр., у селу Дреноку овако врши:

У очи дана службе, која се тамо зове и *панађур*, спреми се рано у свакој кући једна *погача*, квасни хлеб од чистог пшеничног брашна, са поскурником украшена, и два *леба* од *ржи* и *ченке* (од раженог и кукурузног брашна); свега дакле три свечарска хлеба, као и у Скопском крају. Постави се софра у собу и на њу метну два хлеба, а преко њих погача. Свештеник долази истог дана, у очи празника, до подне, — окади софру, кућу и освети водицу; а за тим узме један од два доња хлеба и исече на њему четири кружна исечка тако, да се у заосталом делу хлеба, у средини, добије равнокраки крст. На другом хлебу изреже само као неки појасић; а погачу реже у крст, на исти начин као и први хлеб; само што у врху вертикалног дела овог крста исече један мали троугаоник и у празно место успе вина. — Сво *резање* хлебова свештеник обавља *ђутке*; а кад сипа вино у погачу благосиља, говорећи: *за много години!* Када је завршен овај обред свештеник узме сва три хлеба, меће их на *решето* и преда домаћици, која их носи у *ношти* (наћве) за мешање хлеба; а сви укућани пију по мало од освећене воде. Сутрадан, на сам празник, о ручку, пресечени хлебови међу се у врх (*на глава*) софре. Најстарији и најугледнији гост седа на то место. Пре него што ће почети ужина он устаје и сви за њим, те *благосиља* како уме; али обично овако: *За много години! Да је жив домаћин! Да је здраво лето! До година повесели!* — За тим се прекрсти и узме погачу, коју је по пресекао, и *ломи* је на толико делова колико има гостију и домаће чељади, па сваком пружи по комадић. Тек после тога доноси се чорба и отпочиње гозба...

Овакав начин *резања* свечарских хлебова издваја се сасвим од данас највише уобичајеног *резања хлеба* на *узнак* и у *накрст*, о коме ћемо даље говорити; а тако исто и од *резања* троугла т. зв. пресвете, о коме смо већ говорили. Истина, овај начин има у себи понешто елемената и од оба ова друга типа; али нас највише потсећа на стари, првобитни, начин проскомидије од X—XII века, када је копљем урезиван крст по горњој страни просфоре или изрезиван агнец, као „печат хлеба,“ у *облику крста*.⁴⁰ Ако успемо да добијемо тачну дескрипцију свих начина *резања* свечарског колача и њихових *варијаната* по разним областима Јужне Србије, пре него што нови школовани свештеници, наши и Руси, потпуно истисну старе и уведу нове обичаје, — што већ велико бива нарочито по градовима, — моћиће се у ово интересантно питање од ширег значаја унети и више светлости.

И најраспрострањенији начин *резања* свечарских колача, — који обухвата све границе старе Пећке патриаршије, па и њене раније области које су данас под Бугарском, као што је Ђустендилски крај, — *потсећа на проскомидију*, пре њеног коначног формирања у XIV веку. Отуд је могуће, да је он,

⁴⁰ А. Петровскій, *ibidem*, стр. 288—289.

у главном, добио свој облик већ у XIII веку, у доба реформаторског рада Св. Саве и његових ученика.

Наиме, када је Св. Сава упутио свечарске гозбе у куће свечара и дозволио свештеницима да благосиљају трпезе њихове, тада су свештеници, немајући за тај благослов никаквих директних црквених прописа, довијали се, сваки на свој начин, при благосиљању трпеза. И како је на дому требало, пре свега, благословити оно што је основна храна човекова, *хлеб*, који је са *вином*, уједно и главни предмет евхаристичке жртве, то су свештеници, вични операцијама са хлебом при проскомидији, нашли за најбоље да главни део символичког жртвеног рада проскомидије — резање агнеца у облику крста — обнове, у име благослова, и за трпезом свечарском. Да би, међу тим, цео тај чин што више одговарао евхаристичкој жртви, преливали су вином пререз крста на доњој страни свечарске просфоре, као што то чине на агнецу, који спремају на Велики четвртак за причешћивање болних и других ван цркве. У исто време, следећи старом црквеном, а по свој прилици и прастаром народном обичају, преламали су тај тако освећени свечарски хлеб са господаром куће. Судећи, пак, по великој распрострањености и једнообразности овога обичаја по целој Српској православној цркви, склон сам да претпоставим: да је можда већ који од протопопа, које је Св. Сава послао да реформишу црквено-народни живот, увео у обичај ову врсту благосиљања свечарских трпеза; па се тај обичај, усменим предањем, раширио по целој Жичкој, потоњој Пећкој архиепископији и патријаршији. Али је могуће и то, да је свечарски хлеб, по старијем обичају, у прво време тако освећиван само у цркви, на проскомидији или после литургије, као што то и данас бива у неким областима, и онда тако освећен ношен кући свечаревој на трпезу. На ову претпоставку на име, упућује нас, донекле, и једна црквена наредба која се налази у нашим старим рукописним Требницима, којом се народ упућује, да о празницима призива свештеника у домове своје ради благослова. У њој се прво каже, како апостоли Петар и Павле заповедају Хришћанима да празничне дане проводе у молитви, црквеном певању и славословљу, а затим додаје: „Абие же и *попи призивати в' дома и благословениа творити в' храминах' своих'*. В'сакому Христианину, *идјеже бо јереј не входит' ни благословениа творит отуду и Бог отступае*. Идјеже јереј не кадит ни молитву творит, в' унини и раслабљени и в' сквр'не сут в'сака.“⁴¹

Према томе у ранија времена, као и данас још по где-где у забитим крајевима, многи домаћини, а нарочито сиромашни, нису никако ни звали свештеника у своје домове ради благослова. Шта више врло је веројатно, да је тада свечарски колач благосиљан и резан бивао само у кућама имућних људи, властеле и властеличића, који су често имали и своје домаће црквице; а сиромашни људи обављали су тај обред у заједничкој цркви или сами код својих кућа, као што и данас раде, имитујући свештенике са више или мање успеха, и уносећи у свој домаћи свечарски ритуал извесне елементе из разних других народних свечаности и обичаја.

Црквени обред *резања колача* у дому свечаревој, по свом најраспрострањенијем типу, обавља се данас у главном онако како је, први пут уопште, штампан у Требнику Саве Грбовића (Београд 1891) и описан у Обредословљу игумана Хаџи Теофила Стефановића (Београд 1895); па ћемо га према тим подацима и анализовати.

Свештеник, дошавши у кућу свечаревој, кади кућу и свети прво водицу, ако је раније није осветио; а пошто с њом покропи све по кући, отпева тропар и кондак свецу или празнику који се слави, и очита молитву над свечарским кољивом.

За тим, узима у леву руку колач, поред кога стоји вино, а десницом благосиља обоје говорећи: „Господе Исусе Христе Боже наш, *благослови*

⁴¹ Рукописни Требник српске редакције из краја XV века, (кв. Ћ. лист 4б) нађен у манастиру Св. Ђорђа Полошког у Тиквешу; а сада у библиотеци скопског митрополита господина Варнаве.

хлеб и вино сие Духом твоим светим, всегда ниње и присно и во вјеки вјеков. Амин“.

Подижући, потом, обема рукама колач говори: „Во славу и чест светога (име) приносим ти сија Господи, јегоже молитвама прими всештедре жертву сију в' пренебесниј твој жртвеник“.

Прва молитва је обична благословна формула; а друга је очигледно узета са проскомидије и преформисана само по потреби; јер свештеник узимајући на проскомидији другу просфору, одређену за спомен Богородици, говори готово исту молитву: „В' чест и памјат преблагословенија владичици нашеја Богородици и приснодјеве Марији, јејаже молитвама прими, Господи, жертву сију в' пренебесниј твој жртвеник.“

Ова констатација уверава нас још више о тачности раније истакнуте претпоставке, да је култ Богородице и у Крсној слави имао великог удела; па се зато, у извесним крајевима нашим, још и данас као свечарски колач диже и реже „пресвета“.

После поменуте молитве, у којој се моли Бог да прими принесену жртву у спомен светитеља који се слави, обрне се колач на наличје, тачно као агнец спреман на проскомидији у спомен жртве Христове, и реже се, такође као агнец, у облику крста. За тим се тај рез прелива у три маха црвеним вином, уз речи: Во имја Оца, амин, и Сина амин, и св. Духа, амин; те се, на тај начин прославља и света Троица, која се и после, при дизању у славу, на првом месту истиче. — Црвено вино символ је крви; а цео принос и у молитви, као што смо видели, назива се *жртвом*, те је лако могуће, да и у овом чину имамо рудименат првобитне проскомидије...

Обртање или *окретање* пререзаног и преливеденог свечарског колача, које за тим врши свештеник са домаћином, такође је врло старог порекла. — Већ у Старом завету познате су биле „жртве обртања“, као и „жртве подизања“. Тако се на пр. у Мојсијевој књизи Левит на једном месту каже: како је Мојсије узео из котарице — „један колач пријесан, и један колач хлеба с уљем и једну погачу, и метну на сало и на плеће десно (заклане жртве). — И метну то све у руке Арону и синовима његовим, и обрну тамо и амо за жртву обртану пред Господем“ (III, гл. 8, ст. 26 и 27; Срав. и гл. 10, ст. 14 и 15; гл. 14, ст. 12, 21; гл. 23, ст. 11 и 12, 15 и 17; и т. д.).

Нисам могао установити, од када је тај обичај у ритуалу наше Крсне славе.

Међутим, црквене песме које се данас за време обртања колача певају: *Свјати мученици...*, *Слава Тебје Христe Божe...*, и *Исаије ликуј...*, изгледа њам да су новијег, па можда и сасвим новог порекла у овом обреду. Прве две песме узете су, на име, из мученичких стихира седмог гласа, које се певају у петак на вечерњи после Господи возвах;⁴² а трећа је девета песма ирмоса петог гласа из Богородичина канона, који се пева недељом на јутрењи.⁴³ Али, по свој прилици, оне у овај обред резања свечарског колача нису ушле директно из Октоиха, већ из једног од два друга обреда, за две хришћанске тајне, у којима се исте песме такође певају; а то су обред венчања и обреди рукополагања ђаконa, презвитера и епископа. Како, међутим, у нашим старим штампаним Требницима из XVI века,⁴⁴ и у познатим ми рукописима из ранијих и доцнијих векова (XV и XVII), ни у једном од поменутих обреда нема још тих песама, то је готово несумњиво, да су песме *Свјати мученици...* и остале две, ушле код нас у обреде венчања и хиротоније тек у XVIII веку,⁴⁵

⁴² Октоих Божицара Вуковића, штампан у Венецији 1537 г., кв. L, ша.

⁴³ Ibidem, кв. а, лист 7а.

⁴⁴ На пр. у Требнику Божицара Вуковића, штампаном у Венецији 1538—1540, кв.

ЛД, Мм ша и б.

⁴⁵ Међу рукописним Требницима нашао сам, до сада, само у једном рукопису из манастира Св. Борђа Полошког, у Тиквешу, да се у обреду венчања и крајем XV века употребљавала код нас једна од тих песама и то: само *Свети мученици...*, као друга слава 7 гл., поред славе 4 гл. (кв. Г., л. 5б—6а).

заједно са руским Требницима, у којима се оне већ и раније налазе. А како је ред којим се те песме певају при обреду резања свечарског колача исти као и при обреду хиротоније, то су га, веројатно, варошки свештеници одатле узели и унели у обред Крсне славе, да појачају свечаност. Лако је могуће, да је то било тек у другој половини XVIII или чак у првој половини XIX века у градовима бивше Карловачке митрополије, где се тада обрађала нарочита пажња црквеном церемонијалу, у релативно доста добро ситуираном српском грађанству.

Пошто се поменуте песме отпевају свештеник са домаћином *преломи* колач на двоје и састави доње стране обе половине тако, да лица њихова остану споља. За тим обојица љубе преломљени колач у накрст; љубе се међусобно и поздрављају један другог са *Христос посредје нас* и *Јест и будет!* — Овај моменат потсећа живо на онај тронутак, када се више свештеника, после причешћа на литургији крај свете трпезе, међусобно љубе са истим поздравима; те је, нема сумње, и тај чин узет са литургије.⁴⁶ Још изразитије наглашено је ово *символисање причешћивања* у Карловачкој митрополији, где је тај обичај постао, и мало измењен прешао у Србију током XIX века. — Тамо се, на име, у горе окренутој мекоти преломљеног колача издубе, у накрст, четири мале рупе и у њих сипа вино, те свештеник и домаћин срчу то вино као символ причешћа, па се онда љубе и поздрављају са поменутиим литургиским поздравом.

По игуману Стефановићу у Србији, после овога, интерполисан је у црквени обред један врло леп и карактеристичан чин старог *народног ритуала*. На име, свештеник држећи у левици преломљени колач, поново га прелива вином и говори: „*Господи Боже! благослови ову годину берићетом: да се преливају ардови вином, амбари и кошеви житом, а дом раба твога (име домаћина) здрављем и весељем, напредком и сваком срећом.*“ За тим обојица поново пољубе колач и један другог; а свештеник диже преломљени колач више чела свога и говори: „*Величај Боже домаћина и његов дом на многа лета!*“

Када после тога свештеник преда колач домаћину, приступа овом његов најстарији син и отац му предаје једну половину колача. Син је прима и љуби свештеника и оца у руку, а отац њега у образ.⁴⁷

У исто време свештеник наставља *црквени обред* са песмама: *Слава... — Молитвама светаго (име) милостиве... И ниње... — Молитвама Богородице милостиве... и — Помилуј нас Боже, по величијем милости твојеј..* А затим се отпева једна стихира светитељу који се слави тога дана и обично завршује са песмом из службе на Цвети: — *Днес благодат светаго Духа нас собра, и вси вземше крест твој глаголем: Благословен грјадитиј во имја Господње, осана во вишних!*

После песама свештеник чита т. з. сугубу јектенију, на коју се одговара трократним *Господи помилуј!* — У тим кратким молитвицама нарочито се моли Бог за здравље, срећу и напредак домаћина и целог његовог дома. А цео црквени обред завршује се отпустом, у коме се обраћа за помоћ и *светитељу, коме служи домаћин свечар.*

Занимљиво ће бити, поред овако снажно развијеног црквеног ритуала Крсне славе у дому свечареву, како је он најзад формиран у северним областима нашега народа, изнети, као паралелу, исти обред онако како се он и данас *још врши без свештеника*, у југоисточној Бугарској, у бившој Ђустендилској епархији, која је, све до коначног укидања Пећке патријаршије у XVIII веку

⁴⁶ Ово поздрављање са: „*Христос посредје нас*“ и „*Јест и будет,*“ унесено је било из литургије и у ранији облик обреда венчања, какав нам је очуван у нашим старим штампаним Требницима из XVI века; јер је у оно доба, у самом ритуалу венчања, обављано потпуно причешћивање младенаца (Требник Бож. Вуковића, *ibidem*), а не само символисање његово, као данас, пићем благословеног вина из једне чаше.

⁴⁷ *Стефановић*, Обредословље, стр. 384—385.

(1766), била у саставу старе Српске цркве. Изнећу је тачно, по опису Бугарина Јордана Захаријева у његовом волуминозном делу: „Ђустендилско краиште“.⁴⁸

Свечарски *колач* реже се, по прастаром обичају, *увече* — за вечером, уочи *свеца* или *службе*. Колач претставља велику *погачу* од *чистог* (пшеничног) брашна, нашарану са пет печата, на којима су знаци агнеца крст са словима: Ис. Хс. Ни. Ка. — Када се гости скупе, домаћин замоли најугледнијег или највештијег међу њима, да му *прекади трпезу* и изврши *благослов*. Сви гости одмах устају и скидају *капе*; а онај који ће благосиљати и резати колач прима донешену му кадионицу с тамјаном, пали свећу забодену у кољиво — *пшеницу*, која стоји на трпези поред колача, и окади ћутке прво трпезу, а за тим и целу кућу, по свим угловима. Док он то чини, сви остали стоје погнуте главе и крстећи се, једвачујно, у највећој тишини непрестано мрморе: *Гоподи помилуј!* Када је са кађењем готов, *благосиљач*, тако се тај човек зове, остави кадионицу на огњиште да се пуши, узима колач и подноси га сваком да га пољуби. Сви присутни, прилазе један по један, узимају колач са обе руке и спуштају на њ' гласан пољубац. За тим се *колач обрне на доњу страну и пререже у облику крста*. — Том приликом се обично овако благосиља: „Ајде, аирлија да је! Колач да режем жито да се роди! Бог здравје да дава и на дом, и на чељад, на оратњи волове, на товарни коњове, на кр'митња стока! Ајде, аирлија нека је! Куде оремо да се роди, на земља да натегне! Куде кр'мимо, да се иљади, Боже дај!“ Пошто је *колач пререзан*, он се, *по резу крста*, сасвим као и по другим крајевима нашим, *пресипува* (прелива) *вином* и нагне мало, да се вино по њему слива и цеди у подметнуту чисту чашу. Тако сакупљено вино даје се пити ономе из куће, који би, евентуално, заветован био истом свецу ради здравља; а остатак се баца на таваницу с речима: „Цавти кућо, весели се чељад!“ За тим *четворица ломе колач* у облику крста *на четири дела*; и како који одломи своју четврт, диже је одмах са обе руке горе, пољуби и меће преда се. *Благосиљач*, после тога узме *кољиво* и вели: „Ајде пченица да узмемо! Колку зрна, толку стога, кутњи берићет Господ да даде! Амбаре с жито пуни да су, вр'овати до век и до амин Боже дај!“ — После тога благослова свако, са обе руке, узима по неколико зрна кољива, ради изобиља и напретка у домаћинству.⁴⁹

За раније тесне духовне односе између Ђустендилског краја и бивше Пећке патријаршије, врло су карактеристични и извесни чини при резању свечарског колача, који су готово идентични у Пећком и Ђустендилском крају. Када се, на име, издвоје црквене песме и молитве, које и данас врши свештеник у Пећкој области, с незнатним разликама као и по северним областима, по обреду напред описаном, тада излази, да се и у Пећким селима, као и у Ђустендилским, прави *колач са пет печата поскурњака*,⁵⁰ да се *окреће на доњу страну* (на узнак) *и реже у облику крста*,⁵¹ па се *по резу прелива црвеним вином* и *благосиља*, по прилици, овако: „Да прелијемо овај колач вином! — Да се овај дом напуни мушком дечицом, амбари пшеницом, кесе новцима, ћупови јелејем, и т. д. Амин!“ А док то свештеник говори *домаћин срче капље вина, које се сливају са преливеног колача на све четири стране* и падају *на кољиво*, које се држи под колачем.⁵² За тим свештеник, са домаћином и

⁴⁸ Сборникъ за народни умотворения и народописъ (Софија 1918). XXXII, стр. 134—138.

⁴⁹ Ibid. стр. 137.

⁵⁰ Само се у Пећи, као и по другим градовима, а негде (на пр. као у Босни и Срему) и по селима, и свечарски колачи шарају, уз печате — поскурњаке, и разним фигурама од теста (витицама, круговима, класјем, ружама, голубовима и т. д.), као и колач Божићни. Док се у *Скадру*, где се готово на исти начин колач реже, он израђује само са шарама (пет) поскурњака, као и по Ђустендилским селима и другим крајевима старе Пећке патријаршије. — Све ове податке добио сам 1913 год. од тадашњег скадарског проте г. Обрада Поповића.

⁵¹ При резању свештеник говори: „Крест хранитељ всеј селењеј“.

⁵² Нарочита карактеристика овога обреда у Пећкој области је још и то: што, уз свештеника и домаћина, после обављеног резања и преливања колача, и сви присутни ма и индиректно, *постављајући руке један другом на рамена, учествују у окретању свечарског колача*, за време док се певају тропари: Свети мученици..., Слава тебје... и Исаије Ликуј...

још два старија госта, дакле њих четворица као и у Ћустендилским селима, *ломе* (раскину) *колач на четири дела*, од којих три, пошто их целивају поставе се одмах на трпезу; а четврти свештеник и не пушта на трпезу, него га из руку предаје домаћици на *сито*, која га, не заустављајући се, носи у кујну — „да им буде сита година.“

Међутим, има у нашем народу још читавих области, а нарочито оних које су дошле под стару Пећку патријаршију тек после обновљења њене самосталности за Мехмеда Соколовића и патријарха Макарија (1557 год.), у којима се свечарски колач и данас *не реже него само ломе* по прастаром обичају, за који је тешко утврдити да ли је чисто хришћански или христианизован прасловенски обичај. — Тако је на пр. у Горњом Височком крају у Босни, па у северној Хрватској око Беловара, и т. д.

У Височком Горњем Крају спремају *свечарски колач*, украшен пластичним фигуралним орнаментима као и за Божић. Пре ломљења држе га на софри наслонен уз зид, слично као што га у селима Скопске котлине држе *обешена на зиду*. Значајно је даље, да у Височким селима, *пре приступања чину ломљења колача, двоје мушке деце метанишу* пред колачем и љубе га;⁵³ а *готово исто то* чини домаћин или његово мушко дете *пре подизања пресвете* у скопским селима, као што смо већ напред навели.⁵⁴ Сем тога, аналогија *ломљења колача* у Височком огледа се и у обреду *крши-колача* у Скопском. — Упоредна испитивања у том правцу, кад будемо имали тачне дескрипције целокупног ритуала Крсне славе по свима областима нашим, даће, несумњиво, врло занимљиве резултате, не само за нашу националну науку, него и за етнологију у опште.

Сем *сечења и ломљења* свечарског колача, — који су данас, по правилу, комбиновани у једном ритуалу, али се још по неким местима и одвојено врше, чак и потпуно један без другог, — као најважнији чин Крсне славе при прослављању у кући, сматра се још и т. зв. *дизање у славу* или *благосиљање*. Реч *благосиљање* несумњиво је старијег порекла и чује се, за тај чин, у јужним и источним областима нашим; а у западним и северним обично се каже: *дизање, устајање или напијање у славу* или *ваславу*.

Занимљиво је, да је и овај чин, — у ствари само свечана *здравница* или *напитница*, која се редовно обавља уз чашу вина, а изузетно у неким крајевима и уз ракију, — необично снажно проткан црквеним елементима; па је, шта више, формирана и једна „*васлава*“ чисто црквеног садржаја. Вук Караџић, у своме Рјечнику, *sub voce слава*, забележено је ово:

„Ја нијесам *славе* штампане видио ни у каквој књизи, него је прости људи (особито Херцеговци и Бошњаци) знаду на изуст, и *чате* је и сами *кад устају у славу без попа*. У тој се слави *помињу готово сви свеци*, и послје неколико ријечи све се говори: *ва славу и част*“.

Мени је пошло за руком да нађем два рукописа „*ваславе*“ један из друге половине XVIII века, у селу Бршљаници у северној *Хрватској*, писан руком непознатог *свештеника*, који је, уз један руски штампан Требник из почетка XVIII века, додао неколико руком писаних листи са „*правилем*“ кад и како се *напија у славу* — в' свечарниј дань; а други је писао 1801 год. Стефан Мандић, Србин из села Горњег Чаглића у *Славонији*, *војник* аустриске Градишке пуковније, као заробљеник — у Францзкој земли у презонџ 8 местџ Дџле (Тoul). Свештеников примерак, за чудо, носи наслов — *Напитница ко свечарниј дань, а војников — Слава светыхъ*.

Пошто је текст свештениковог преписа славе једини до сада познати полуофицијелни црквени текст славе из XVIII века, привешћемо га целог. — Он гласи:

⁵³ Zbornik za narodni život i običaje (Zagreb 1928), XXVI, 2, стр. 335 — у чланку *М. Филиповића*: Slava ili služba (Visočki Gornji kraj u Bosni).

⁵⁴ И у народној песни „Како се крсно име служи?“; каже се за „цара Степана“ да је сео: „а још није ни славе напио, а заиста ни *метанисао*“. (Вук, II³, 87 и 89).

Бо слава и похваља иже къ Троицк славномъ Господъ Богоу и Спасъ нашемъ Исусъ Христъ, во премногихъ молбы и моленіа пресвѣтѣа, пречистѣа, преблагословенѣа, славнѣа Владичицы нашеа Богородицы и приснодѣвѣы Маріи. Силою честнаго и животворящаго крѣста Господна:

Бо слава и застѣпленіе честныхъ свѣтѣхъ и небесныхъ силъ безплотныхъ Міхѣанла и Гавріила, Оурила и Рафанла, и прочихъ свѣтѣхъ силъ безплотныхъ.

Бо слава и честь свѣтаго славнаго пророка и предтечи и Крститеа Іоанна.

Бо слава и честь свѣтѣхъ четырехъ Евангеліствѣхъ, Матѣа, Марка, Лѣки и Іоанна, поддържащѣа небо и землю пожелѣніемъ Господнимъ.

Бо слава и честь свѣтѣхъ славныхъ верховныхъ апостолѣхъ Петра и Павла, и прочихъ дванадесѣть и седмдесѣть апостолѣхъ.

Бо слава и честь иже во свѣтѣхъ оца нашего Ніколаа архіепископа и мѣрлѣкѣйскаго чудотворца.

Бо слава и честь свѣтаго (име свеца) егѣже и памѣть совершаемъ.

Бо многолѣтствіе, животъ и здравіе и ѡпшценіе грѣхѣхъ рабъ Божиѣмъ (име свечара) Госѣдарю и Домакинѣ, и всемъ домъ его на многаа лѣта.⁵⁵

Многолѣтствіе је прастари народни и црквени обичај код нас. — Већ у Житију Св. Саве од Теодосија прича се, да су властела и сав остали народ, после крунисања Стефана Првовенчанаго, клањали се у цркви новом краљу — многолѣтне от Бога просѣште њему; а затим изашли из цркве и поседали за спремљене трпезе.⁵⁶ А у једном рукописном Стихологију манастира Ораховице у Славонији, чисте српске редакције из XVII века, нашао сам читав низ *многолѣтствіа*: — за благочестивог московског цара Алексија Михаиловића и све његове православне бољаре; па за молдавског и влашког војводу, сваког посебно и оба заједно; пећком патријарху, митрополитима, епископима, игуманима „васе“ српске земље, икономима, старцима и т. д.; најзад, и ктиторима, многим и појединим. А и данас је у Јужној Србији главни поздрав, при честитању славе и других свечаности: *за много години!*

⁵⁵ Текст у запису *војничковом* из 1801 знатно је опширнији од овог; али је неразумеванем црквено-словенског језика, каткад, до бесмислености искварен. Дајемо га куриозума ради, у транскрипцији, а и да се види како су прости Славонци у ропству француском, за Наполеонових ратова, покушавали да по сећању реконструишу „*ваславу*“, коју су слушали од свештеника о Крсним славама на дому. — Она гласи:

„*Во слава*, иже тебеј слависмо Троице, Богородицу и Приснодјеву Марију, силију (!) честног животворѣшчаго Крстом частним (!), с петнием (!) небеским и силију (!), с петнијем (!) најстрашним Михаиола и Гаврила, Руила (!) и Раваила. — *В' честни* славни вастевали (!), ово право (!) престола Петра и Павла, и ње апостола Глигорију, Василију, Игњатију Богоносца. — *В' свѣтаго Духа*, 4 евангелиста: Марка, Матеју, Луку и Јоана, кои подержаше ведро небо и земљу и нас на земљи грѣшне. — *В' повеленије Божије* Василију Великаго, Глигорију Богослова и Јоана Златоуста и Јоана Мирносног (! место Милостивог) и Јоана Крститеља, и Арила (!) Чудотворца и Христова Николу. — *Иже в' ваничију* (ва Никеји?) собраше на Арију и нарију (!), безумног нарију (!) сложише, правоведну (!) вјеру утврдише, Христијаном предадоше да је Христијани прочитају; и ми прочитасмо за своје молитве, за свију светије дриемније (! = древне) пророка Муашема (Мојсија?), Арума (!), Самоила, Давида, Јеремију, Захарију, Вакума, Илију, Јелисију, Данила, Светог Исаију, архидјакона Стефана, Георгију, Димитрију, Теодора Тирата (!), Теодора Стратилата, Прокопију, Висара (!), Вицентију, Васара (! можда од ва царех?) *Стефана под чин кнеза Лазара на Косову на Раваници са свим своим воинством*. — *Иже ва воистелоиства* (!) ово право четрдесет мученика и за ними 5 мученик; они поћи кроз огањ проидоше, кроз огањ и кроз водицу: Естренију (!), Енцилију (!), Мондалију (!). Пресребреног божиег Кузму и Дамјана, Хиру (! Кира) и Јоана, Пантелију; преподобног оца Авраама; преподобние отаца нашије: Симеона Ступног, Алексију Ступног; преподобне Петке мајке; Јефимије, Антоније, Саве, Нурие (!), Танасие Атанаског (! — Атонског) или Павла Тилинског (! — Тивејског), Макарију Макарког (!) и Петра Сендерског (!), и *Стефана Новог*, иже в' подкрилие, иже ви прочиташе ви 4 светителиниа (!) Арума (! — Арсенија?) бискупа, Максима владику, деспота Јоана, деспота Стефана, Господ Бог преподобном Ангелиом; с нејаким царом Урошом, благодатнија благочестиву Гору утврдише. — *Всѣм на здравље и на спасење, всему дому и домаћину, и всој браћи уобћину. Богу слава и держава и по небу и по земљи; нами здравље и помиловање. Поклањајемо се Богу и лепој слави Божијој. Слава оцу и сину и светому Духу, и ниђе и присно и во вјеки вјеков. Амин!*“

⁵⁶ Ђ. Даничић — *Теодосије, Живот Св. Саве*, Београд 1862, стр. 143.

Међутим, за *набрајање светаца у васлави краћег текста*, као што је текст што смо га горе привели, несумњиво су служиле отпусне молитве са вечерње и малог освећења воде, које се читају „велегласно“; а за *ваславе ширег текста*, као што је на пр. доле приведени, у рђавом препису или вероватније у запису по сећању, француског заробљеника Мандића из 1801. год., могле су послужити сличне опширније молитве на проскомидији, приликом вађења честица из треће просфоре у спомен свих светитеља, и разне друге молитве, а нарочито за здравља, у којима се такође помињу многи светитељи. — На то нас упућује и ред набрајања светитеља, који је и у славама и у тим молитвама, у главном, исти; а често су и читаве реченице потпуно идентичне.

У нашим *народним песмама*, у којима се помиње Крсна слава, нигде се ни једном речи не говори о обредима *благосиљања* кољива и резања или ломљења колача у кући свечаревој; али се често наглашује *дизање и напијање у славу*. — Тако се на пр. већ у једној старој песми из Бокељског приморја, сачуваној и објављеној по рукописној збирци *В. Богишића*, пева како Пераштани, славећи *Крсно име* 1571 год.:

„Једну чашу бијаху *попили у славу* Крсна имена...,
 „Другу чашу пијаху у јуначко добро здравље,
 „Трећу чашу *напише у славу вишегга Бога...*“⁵⁷

По *Вуковим* и *Петрановићевим* збиркама народних песама, у славу се *дизало и пило* и на двору деспота Ђурђа Смедеревца, о његовој Крсној слави:

„Нек *помиње Бога* истинога | *Мила Бога и Светог Ђорђију*
 „И лијепо *домаћинско здравље* | Нека знамо да смо *прославили*
 „И *Божјију славу поменули...*“ (Петрановић, I, 472—3).
 „Па *помиње пресвету Троицу...* | *Вишњу славу* Богу учинише... (ibid. 481).
 „Кад *ваславу* поче да говори...“ (Вук VI, 111).

А из песме: „Ко крсно име слави, оном и помаже“ види се, да су и *жене напијале у славу*, у осуству домаћинову:

„Али љуба Крсно име служи | И госпођа у славу *напија*“... (ibid. II, 92).

Шта више, по народној песми и сами *светитељи* приређивали су славе и *напијали у славу*. — Тако се на пр. у песми „Св. Никола“, каже:

„Славу *диже* светитељ Никола | И *напија у славу* Ристову“ (ibid. 93).

А у песми „Слава светог Архангела“ пева се такође за Св. Николу:

„Па он чашу руком приватио | И *уза њу српски наздравио...*“ (Петран. III, 22).

Најзад, има података у народним песмама, да су Турци забрањивали слављење Крсног имена и *напијање у славу*:

„Од кад Срби царство изгубише | Клету Турци зулуме чињаху
 „И Србима јаде задаваху | *Крсно име служит' несмијаху...*
 „Слава *Божја* већ се не *напија...*“ (Вук VI, 107; срав. И. Петран. I, 472, 475, 276).

По поменутом *правилнику* из друге половине XVIII века, међу Србима у Карловачкој митрополији *Напитница* во свечарниј дань или „дизање у славу“ обављало се овако:

„Хотјашчу *јереју* в' свечарниј ден правило сие сотворити, должен, — *абије принесени бившеј печенки* на трапезу, — *решчи и свешчу зајжженују, коливо и кадило* принести. И (свештеник) возлож на сја епитрахиль, благословив кадило, *покадив образ свјатаго* ашче будет, трапезу и окрест стојашчија, глаголет: *Благословен Бог наш...*, *трисвјатое* — и по Отче наш: *Јако твоје јест царство...* Тогда поет тропар праздн'ству, слава и ниње — *кондак*. — *По сем наточит чаши с' вином и јереј вазем своју в' деснују, а сје правило* (у коме је *васлава*) *в' љевују руку, начинает* (напитницу): *Во славу* и похвалу... и прочита *всја јаже* по рјадуд предписана. — По припјевје: *Помилуј*

⁵⁷ *В. Богишић*, Народне пјесме из старијих, највише приморских записа, Београд 1878, стр. 183 и срав. 187.

мја Боже... поем стихиру празнуемому светитељу или мученику или предтечи, и прочита. По сем премудрост, Честњејшују... Слава тебје Христе Боже и отпуст.“

Садржај напиткене или ваславе, коју смо више привели, а која је улазила у састав оваквог црквеног обреда, казује нам да она има значај црквеног *благослова*, о коме говоре и одредбе Светосавских реформатора из XIII века, наређујући да *свештеници могу благосиљати свечарске трпезе*, ако су спремљене по црквеним прописима. — То је, дакле, била *официјелна црквена здравица* и завршавала је песмом: *многа љета!*

По градовима и варошима, по свима нашим областима, обично свака српска кућа има *икону свога Крсног имена*; а по неке, нарочито у Јужној Србији, имају и читаве *иконарнице*, као мале олтариће. Врло је веројатно, и ако за то немамо поузданих података, да су имућни људи, а нарочито владоци, властела и властеличићи, у ранија времена, у колико су имали икону свога светитеља, њу, као светињу, држали у својим приватним црквицама, а никако у собама за становање. С тога и данас, по врло многим сеоским кућама, нарочито по Јужној Србији, Босни и Хрватској, обично где има само једна соба за становање, али и иначе, нема уопште никакве иконе. Тако је било и раније. У горе приведенем рукописном *правилнику* за обављање црквеног обреда у кући свечаревој, видели смо, да свештеник отпочињући обред, пре свега, треба да окади — *образ' светагъ аще вѣдетъ* — икону свеца, дакле, *ако је има у кући*.

Међутим, по народним песмама, стара српска властела носила је слику свога свеца и на ратним заставама, с којима је у бој излазила. Тако се на пр. у песми „Мусић Стефан“ каже, како је слуга Стефанов, спремајући себе и господара за полазак у бој на Косово, спремио и заставу, која се у двору чувала:

„Па се шеће у господске дворе | И изнесе крстат свилен барјак
„На коме је дванаест крстова | Сви дванаест од чистога злата
„И икона светога Јована | Крсно име Мусића Стефана...“ (Вук VI, 290).⁵⁸

Према свему што знамо о икони Крснога имена, једно је само сигурно: да се икона светитеља који се слави није сматрала као непходан реквизит у кући за прослављање Крснога имена.

Српска црква, реформишући прослављање Крсне славе, свратила је уједно и пажњу свечарима, да мисле, у првом реду, *на сиротињу* приликом гозба по домовима својим. Већ у Светосавским реформним наређењима забележено је: — *И нгда творите память, не все гостемъ данте, нь большоу честь оубогимъ дадите*.⁵⁹ Врло је веројатно, да се одјек тој наредби налази и у оним народним песмама, које опевају и описују Крсну славу Марка Краљевића и деспота Ђурађа Смедеревца. На име, у обе те песме прича се како су Марко и Ђурађ, у дворовима својим приликом славе, поставили по три софре или трпезе; и то тако, да је: за првом седело „дванаест владика“, за другом — „господа хришћанска“ или „сва српска господа“; а за трећом — „ништи и убоги“ или „кљастии и сљепии“ (Вук, II, 424 и VI, 107). А нема сумње, да је под сличним утицајем постао и обичај: да се, на пр. о старим еснафским славама у Скопљу, већ на недељу дана пре славе, код еснафског устабаше спремало нарочито гозбено јело *и носило сужњима по „апсанама“*.

Најзад, ваља поменути, да је још и данас по великом делу нашег сеоског народа обичај, да *женска чељад* уопште, а приликом Крсних слава нарочито, *не седа за исту софру* или трпезу *са мушкарцима*. — Тешко је рећи, да ли

⁵⁸ Према овом опису могло би се претпоставити, да су ратне заставе, бар најугледније властеле наше у средњем веку, могле бити израђиване уметничким везом, свиленом и златном жицом; као што су биле рађене и завесе за царска врата у црквама, аери или плаштанице за свету литургију и покривачи за мошти светитељске; од којих нам се неколико ванредних примерака сачувало у Хиландару, у Фрушкогорским и још по неким другим манастирима.

⁵⁹ Starine VI, 148.

је то остатак прасловенског обичаја, или је, можда, постао под каквим страним утицајем. Једино, на што можемо овом приликом упозорити, то су одредбе Мојсијева законодавства, по којима су *само мушкарци* могли учествовати при извесним жртвеним гозбама и јести жртвене приносе (III, гл. 6, ст. 8 и 29; гл. 7, ст. 6 и IV, гл. 18, стр. 10, и др.).

Исто тако, не може се, за сада, ништа поуздано рећи ни о томе: колико је у целокупном хришћанском црквеном ритуалу данашње Крсне славе, током векова, утопљено и преображено основних народних прасловенских и других прехришћанских културних обичаја? — У та питања моћи ће унети више светлости тек нова упоредна проучавања у том правцу, пошто се претходно систематски прикупи довољно грађе за тачну дескрипцију целокупног садашњег и ранијег ритуала Крсне славе по свима областима нашег народа.

5. Постанак Крсне славе.

Питање постанка Крсне славе занима, већ готово читав век, многе наше и стране научнике и истраживаче. Испитивало се и писало много. Постављено је и неколико хипотеза. Прве падају *око половине XIX века*. Тада су већ поједини, класички образовани, претставници нашег народа почели гледати на Крсно име, као на *христијанизован култ римских лара и пената*. Против тога мишљења устали су *Ј. Јавор* и *Вук Караџић* са једноставним тврђењем: да је Крсно име или „*слава постала од имена које се у првом кршћавању народа нашега надјенуло коме*“ (*Ј. Јавор*, у Магазин срп. далматински XXII, Задар 1863; а *В. Караџић*, у Живот и обичаји народа српског, Беч 1867, стр. 69). — Уз њих је пристао и *П. Ровински* (Черногорја II, 2, стр. 210), и многи други.

Крајем XIX века Е. Лилек је истакао своје мишљење: „*Православни (Босанци) сјећају се заслужних старјешина, својих кућних заштитника, славећи Славу или Крсно име* (прав. црква, узевши ову породичну или племенску славу у своје руке, придала јој је *хришћански и црквени биљег*. — Гласник Земаљ. Музеја за Босну и Херцеговину, XI (1899), стр. 701). С тим мишљењем слажу се, у *основи*, *М. Васић* (Просветни Гласник, Београд 1901), *С. Тројановић* (Српски Етнограф. Зборник XVII, 90) и *Л. Нидерле* (Slovanske starožitnosti. Oddil kulturni 3, стр. 52). Њега је, у главном, прихватио и *В. Скарпић* тврдећи да је: „*Крсно име цоријекла мртвачкога*“ и да је оно „*мртвачки обредни обичај*.“ (Гласник Зем. Муз. за Б. и Х., XXXII (1920), стр. 249 и 252); али се није сложио са *М. Васићем*, да је на Крсну славу имао нарочити утицај трачки „*култ хероса*.“ Најзад, сличног мишљења је и *В. Чајкановић*. Он га сматра као „*помен мишском прешку једне породице* (упор. *римског лара!*) и, *узгред*, *свима домаћим прешцима уопште*.“ А за постанак његов мисли: „*негде је свештац некадашњи племенски херој*, негде локално (предсрпско?) *божанство*, *негде хришћански свештац и ништа више*“ (*Станојевићева Народна Енциклопедија*, sub voce *Слава*, IV, стр. 170).

Наше је мишљење, да се у овом питању најсигурније и највише може *приближити* истини, ако се, пре свега, у центар испитивања тога проблема поставе сви *несумњиво црквени и прасловенски елементи данашње Крсне славе*; а за тим пажљиво траже и проучавају и сви рудименти разних *ранијих* ритуала, који нас могу одвести до елемената који леже у основи ове, свакако, врло интересантне и по наш народ значајне институције.

На основу таквог рада, који смо у главном напред изложили, ми смо већ сада у могућности, да правдамо постављање једне *нове хипотезе*, за коју смо уверени да је најближе истини.

Према тој претпоставци, у *основи* данашње наше Крсне славе ваља видети, пре свега, *прасловенски обичај наших предака*: да се *завешују* своме божанству у тешким тренутцима свога живота, тражећи његову помоћ и приносећи му, за то, *жршве молбе и жршве захвалности*; — онај, дакле, обичај старих Словена, о коме нам је врло важну забелешку оставио византиски писац шестога века Прокопије († 562), а коју смо напред привели.

Са таквим менталитетом и освештаним навикама дошли су наши претци на Балканско Полуострво, — у средину која је већ неколико векова христианизована била; па су постепено и сами, све више, прилагођавали се хришћанским схватањима и погледима нове средине. Њиховом старом страху од више божанске или демонске силе, дошло је у помоћ хришћанско учење о великој заштитној моћи пред Богом — *Мајке Божије, Св. Богородице*, чији је култ био већ ванредно снажно развијен; а за тим, постепено, са све већим развикоком и култом појединих светишћелља, пружала им је Хришћанска црква, на избор, *нове зашћитнице и помоћнике* у свима невољама живота. И наши претци, примајући Хришћанство током неколико векова, постепено су привикавали се, да се у извесним моментима свога живота, место своме старом божанству, *завешују* појединим хришћанским светитељима, као својим нарочитим *зашћитницима пред Богом*.

Завешовања су чинили, као и сада, не само поједине личности, него и читаве породице, села и општине; а села су тада, у већини случајева, била врло мала и састојала, обично, само из неколико породица једнога рода. Кад је старешина рода или породице примио Хришћанство дужан је био, пре свега, да се постара за место где ће се обављати хришћански култ и где ће он, и сви чланови рода, моћи приносити *завешане жршће* својим зашћитницима — Мајци Божијој или појединим светитељима. По савету и по упутствима мисионара одмах су подизани *кршћови* на местима порушених незнабожачких *олшара* (капишта); а имућнији дизали су ускоро и мале црквике, посвећене *на име* појединих Богородичиних, Господњих или светићелских празника. Међутим, старешине више родова и читавих жупа, подизали су у својим центрима и веће цркве и посвећивали их највише Богородици, а затим Господњим празницима или којем од најугледнијих светићелља.

Тај *храмовни празник* породичне или опшћинске цркве, постајао је, по свој прилици, одмах и *завешни празник* за оне који су га подигли; или још тачније, поједине породице, родови и жупе дизали су храмове на име оних празника, чијим су се претставницима заветовале њихове старешине. Такав случај могао је бити, на пр., и са храмом Успенија Богородице, на брду Врхот код дворца Принистана маћедонског *војводе Иваца*, јужно од Охридског језера у области Томор на реци Деволу, почетком XI века;⁶⁰ као што је био и са храмом Св. Јована Крститеља, који је саградио код Скрадина у Далмацији 1299. год. *Павле Шубић*, бан Хрватске и Далмације, а господар (dominus) једнога дела Босне, ad laudem Dei et honorem beati Johannis, *populi utilitatem*; пошто је, по споразуму са својом женом, *изабрао* Св. Јована Крститеља *за свога и својих наследника зашћитника и господара* (quod ipsa cum consorte sua Vrsa Vanissa elegerit habere Johannem Baptistam pro suo haeredumque suorum patrone et domino).⁶¹ Најзад, сличан *завешан* карактер имали су и многобројни храмови, које су током средњег века подизали сви српски владоци и многа њихова властела. Немањићи су, на име, имали Св. Стефана као свога племенског зашћитника, по свој прилици као што ћемо доцније показати у вези са катедралном црквом Св. Стефана у Скадру; али су подизали и *специалне завешне храмове* разним другим светићелљима. — Тако је на пр. Немања, још пре него што је постао велики жупан (1168), саградио цркву Св. Ђорђа у Расу (т. зв. Ђурђеве стубове код Новог Пазара), да испуни *завеш* дат Св. Ђорђу, коме се, док је био у затвору у који су га бачила његова браћа, обратио с молбом „да му помогне да се избави из тамнице“, а он ће му зато „*дослужиши*“ целога живота — *послоужоу ти, свете, все дни живота монго...*⁶² Краљ Милутин, подижући цркву Бањску на име Св. Стефана архићакона, молио се светићелљу, као своме зашћитнику: да га чува од настојања

⁶⁰ G. Cedrenus (Corpus scriptorum historiae Byzantine), II, стр. 470—471; Б. Прокић, Војвода Ивац, Браство IX и XI, стр. 10—11.

⁶¹ Starine XXVIII, стр. 181, у Regesta XIII saeculi № MDCXV.

⁶² P. Safarik, Pamatky..., Првовенчани, стр. 4—5.

видљивих и невидљивих непријатеља, и од душевних и телесних невоља на овоме сеету, а на ономе да му се нађе као *милостиив помоћник* — тамо же *милостив* ми се *помоштниџ* *вврџшти*...⁶³ Слично је чинио и цар Душан, подижући своју задужбинску цркву Св. Арханђела код Призрена; у једном запису се вели: — на *помошџ* и на *спасеније* да *моу* *нестџ* *доуши* и *тџлоу* *еговоу*...⁶⁴ А Иван Црнојевић, господар Зете, у повељи за своју задужбину, цркву Св. Богородице на Цетињу, изрично каже: да је подиже као испуњење *завеша* Богородици од Лорета; јер јој је, за време изгнанства, обећао то учинити, — *потџшоу* се *црџкоџ* *сџтворити* *кџ* *чџстное* *име* *не*, — ако му помогне да се врати у своју земљу;⁶⁵ и т. д.

Тако су ето, већ на првом кораку, срили се прасловенски обичај *завешовања* божанству и хришћански обичај *посвећивања* или *завешовања* храмова Богу, Богородици или којем између светитеља.

По црквеном типичу, већ и пре него што су се Словени на Балканском Полуострву почели покрштавати, био је обичај да *богослужење* за *посвећење* храмова увек почиње у *очи празника*, са т. зв. *свеноћним бденијем* (ἀγρυπνία παρασφονί, vigilia); па је тај обичај задржан и у ритуалу богослужења за стални *годишњи помен* светитеља или празника, коме је црква посвећена. С тога су *кшишори* цркве дужни били, да за обред бденија, — на коме су и раније, као и данас, *благосиљани* *хлебови*, *пшеница*, *вино* и *уље*, — донесу све потребне реквизите, као и нарочито спремљену *просфору* за *литургију*,⁶⁶ која ће се сутрадан рано обавити.

Сем тога црква је, упућујући покрштене Словене на *завешовања* светитељима, упутила их, да приликом чинења годишњег помена своје светитељу — *вџ* *честџ* и *паметџ* његову — доносе у цркву, у *име* *бескрвне* *жртве*, сем бденијских и литургиских реквизита (свеће, тамјана, хлеба, вина, пшенице и уља), и *кољиво* које се, према обреду утврђеном већ крајем IV века за прослављање Теодра Тирона, *благосиљало* такође на великој вечерњи или *бденију* у *очи празника*, нарочитом, за то кољиво састављеном, молитвом. А та молитва, као што смо напред утврдили, и данас се употребљава у Српској цркви за освећивање или *благосиљање* *свечарских* *кољива*.⁶⁷

⁶³ Споменик IV, стр. 1.

⁶⁴ Гласник LVI, стр. 99.

⁶⁵ Fr. Miklosich, Monum. Serbica, стр. 530—531.

⁶⁶ Како је *хлеб* најглавнији предмет евхаристичке бескрвне жртве на *литургији*, то се и сама *просфора* врло рано у Грчком народу почела називати *литургијом*, као што смо видели, за Цариград, у напред приведеној легенди о чуду Св. Николе са кољивом. Под тим утицајем и *данас* се у многим нашим крајевима каже литургија, летурђија или латургија (Тимочка Крајина) за хлеб, просфору или поскуру, који се у очи Крсног имена, или на сам празник, носи у цркву. Тако је у Црној Гори, Лици, Босни и по разним крајевима Северне и Јужне Србије. — Вук на пр., у свом Рјечнику *sub voce* *летурђија*, под 2 у (Ц. Г.) каже „*vide* *поскурица*: Кумим ти плочу на коју печеш *летурђију*. — Да не роди вино и пшеница. | Ни за цркву часна *летурђија*.“

⁶⁷ У православној цркви је, по сведочанству блаженог Августина († 430), врло рано развио се обичај: да се на дан смрти мученика, доцније и светитеља уопште, сакупља народ на њихове гробове и одаје им поштовање принашањем *кољива* и *других дарова* (De civitate Dei VIII, гл. 27 и срав. Epist. LXIV). Та приношења црква је тумачила као символско сведочанство, да светитељи и после смрти живе, као и пшеница која се закапа у земљу да по том оживи и донесе обилан плод. Са гробова мученика, где су подизане прве цркве, тај је обичај доцније прешао ка црквама уопште и на гробља свих хришћанских покојника. С тога је црква ускоро створила *два* *чина* за *благосиљање* *кољива* — *један* *за спомен светитеља*, а *други* — *за покој појединих умрлих Хришћана*. (Г. Дебольскій, Дни богослуженія... I, стр. 521; и срав. II. 316—317). У исто време, ради разлике намене, прво *кољиво*, које се припрема само од пшенице и благосиља у цркви *званично* само за спомен Теодора Тирона, као што смо раније већ утврдили, а *приватно* и за спомен осталих светитеља када им се спомен слави, називало се и даље *кољубов* (од *кољубион* = *grain*), дакле јело од пшеничних зрна; а друго, за *покојнике* уопште, које се сем пшенице прави и од *пиринча*, названо је грчки *κῆδεα* (словенски *кутја*, од *κῆδεω* = *funero*), дакле *погребно* или *покопно* кољиво. Та разлика у називу свечарског и задушног кољива код нас данас не постоји; али је она наглашавана и у нашим старим рукописним и штампаним Требницима и Служб-

Нови Хришћани међу балканским Словенима, *завешујући* се појединим светитељима према упуствима црквених претставника, извршивали су ревносно и све захтеве црквене у ствари приношења поменутих објеката бескрвних жртава у спомен и част својих заштитника; али, они нису могли лако да забораве и своје раније обичаје. Стога су, упоредо с тим, доводили или доносили цркви крупну и ситну стоку, као што смо напред утврдили, да је свештеник, у цркви или пред њом, благослови и принесе Богу на *крвну жршву*.

Тако су, већ *код* првих хришћанских *цркава* међу Словенима на Балканском полуострву, развиле се *свечарске гозбе*, које су постале из комбинације ранохришћанских *агана* или *вечера љубави* обављаних после бденија, и прасловенских *жртвених гозба*. Црквени претставници толерирали су ове жртвене гозбе из два разлога: прво из *црквене полишике* да би што сигурније могли успевати са пропагирањем Хришћанства међу Словенима; а за тим и из чисто *лукрашавних побуда*, јер су коже и груди закраних жртвених животиња код цркава, припадале свештеницима. — Шта више, ово бива још и данас, где је тај обичај успео да се одржи, као на пр. на Овчем пољу, где поједини парохиски свештеници добивају годишње и преко 20 коша жртвених животиња.

У таквим ето приликама и на таквим основима постојала је и развијала се, током неколико векова, једна нарочита црквено-народна институција међу балканским Словенима уопште. Са својим тако очитим прехришћанским особинама она је дала повода Св. Сави, чим је основао самосталну Српску архиепископију и почео да реформише сав црквени и црквено-народни живот по њеним областима, да сврати нарочиту пажњу и том заветном прослављању светитеља са гозбама код цркава. А као резултат тога било је наређење, које смо напред документовали: да се у будуће само чисто хришћански или црквени део те свечаности, који обухвата *бескрвне жршве*, може обављати у црквама; а клање животиња и гозбе могу се вршити само у кућама свечара и то под нарочитом контролом свештеника, који ће моћи *благосиљати* трпезу само под условом, ако су, приликом спремања жртвених животиња за гозбу, извршени сви црквени прописи у том правцу.

Овом Светосавском реформом, из *јавне* црквене, опште или појединачне, заветне институције, створена је једна *приватна, породична и наследна домаћа, специфично српска свечаност, изашкана од црквених, опште-православних, и народних, опште-словенских и специјално српских, елемената* — У прво време она се тако формирала само у границама Жичко-Пећке архиепископије и патријаршије; а доцније, са миграцијама народним, преливала се и у суседне области страног етничког карактера, као што су северна Албанија и југозападна Румунија.

Пример раније јавне, опште заветне или црквене Славе код саме цркве имамо у поменутој *Слави* (ἑορτή) македонског војводе Ивца из прве четврти XI века код цркве Св. Богородице, и у општој слави „*Крсног имена*“ приморских Пераштана из XVI века код заједничке цркве Св. Крста. — Прва се развијала под утицајем грчким; а друга је дошла под снажан утицај латински пре

ницима, као на пр. у рукописном Требнику из 1622, писаном на речици Укрини под Љубићем, где је на шестом месту приведено: — „Посљедование над *кутијеју* усапшим,“ а на једанаестом — „Молитва над *коливом* в' памети светих.“ (Владичанска библиотека у Паркацу). Али је већ и раније, каткада, употребљавано *исто име* и за свечарско и за задушно кољиво; као на пр. у штампаном Гораждском Требнику из 1523, где се за оба кољива употребљава један назив *кутја*; док се, међутим, у Службенику Виценца Вуковића од 1554, свечарско кољиво опет назива само *коливо*. — У руским Службеницима, којима се данас Српска црква служи, чини се такође разлика између *празничног* или *светитељског* — *свечарског* кољива и кољива *за мртве*. Тако на пр. у Службенику, штампаном у Петрограду 1890, имамо: 1) „Чин благословениа *колива*, сијест *кутији*, в' чест и памјат господских празников или *свјатих* Божиих, в' црков приносимија“ и 2) Чин над *кутијеју* в' памјат *усопших*, на литургији (стр. 301 и 304).

него што је успела да се развије у породичну, домаћу славу.⁶⁸ Сличног значаја биће и Слава Мегленских Влаха у данашњој Грчкој, где цело село заједнички прославља такав празник.⁶⁹

Међутим, на територији раније Жичке архиепископије и Пећке патријаршије, има и данас још доста примера приватних породичних или домаћих *Крсних слава* или *Служба*, које јасно показују да су се развиле, под утицајем рефорама Св. Саве, из јавних или општинских црквених слава. То су на име све оне Славе, Крсна имена, Службе или Панађури, како се већ у коме крају зову, где свака кућа у појединим селима слави у *своме дому Славу*, као свој породични или домаћи празник, а она је уједно и *храмовни празник цркве тога села*. Такве су на пр. готове све Крсне славе поримокатоличених Срба, током XIV и XV века, у Дубровачком и Которском приморју,⁷⁰ појединих црногорских и северних албанских племена.⁷¹ А нарочито изразито сачувао се тај траг по селима око Дебра, где сви Хришћани староседеоци, сваки у своје дому, славе храмовни празник своје *главне* сеоске цркве као своју породичну Славу. Ту Славу или Службу називају по негде и *Панађур*, као на пр. у селу Дреноку, по вашару, који је раније ту одржаван, према обичају који и данас још по многим местима влада, око цркве на дан њеног храмовног празника.⁷² У тим селима, што је врло карактеристично, и сви досељеници славе ту Славу као главну, а као споредну или *прислужбу* ону, коју су донели из свога првобитног насеља или је накнадно узели као нову породичну заветнину.

Вук Караџић, говорећи, у свом Рјечнику, *sub voce „прислављаши“*, о *Крсном имену, Црквеној слави и прислужби* каже: да није могао тачно да сазна која је од тих Слава главна, — толико је њихов значај испреплетан по многим областима нашим, а нарочито у Црној Гори.

Сем тога, Вл. Скарић је показао, да су многе породице, које су пресељене из разних наших области у северну Далмацију и северозападну Босну, у новим насељима својим подизале цркве на име истих оних светитеља, које славе као Крсна имена и на чија су имена, у више случајева, биле посвећене и цркве у њиховим ранијим насељима.⁷³ Сличан случај забележен је и у Србији, у Левчу, где се на пр. каже: да су неки сељаци од Пољне, док су још били у Штави, у Горњој Топлици саградили тамо цркву Св. Преображења, па тај празник и сада држе као *преславу*, иако су давно оданде иселили се;⁷⁴ а Ст. Димитријевић је установио: да су многе куће у Омољском срезу, више манастира Горњака, које раније нису имале Славу „узеле *колач манастира Горњака*“, т. ј. отпочеле славити, као домаћу породичну Славу, манастирски храмовни празник.⁷⁵

⁶⁸ Вредно је споменути, да су нам обе ове Славе познате по опису сасвим аналогних догађаја. — Војвода *Ивац*, на име, нападнут је и савладан приликом његове Славе код цркве Успенија Св. Богородице од суседног охридског архонта Евстатија Дафномина (*G. Sedrenus* и *Б. Прокић* на поменутих местима); а старешину Пераштана *Марка Матка Мартесина* напао је болесна суседни „влашки“ војвода *Радул*, док су Пераштани напијали у славу свога општег „*Крсног имена*“, на *Крстов-дан код цркве Св. Крста* (В. Богишић, Народне пјесме..., стр. 183 и 187).

⁶⁹ *G. Weigand*, Die Arumunen, Leipzig 1895, I, стр. 4.

⁷⁰ *А. Митровић*, Крсно име није ни патаренског, ни српског, ни православног постанка, у Гласнику Зем. Муз. за Б. и Х. XXIV (1912), стр. 394—396; *С. Накићеновић*, Бока, у Насеља, IX, стр. 392—399; *Вл. Скарић*, Постанак крснога имена, у Гласнику Зем. М. XXII (1920), стр. 253.

⁷¹ *А. Јовичевић*, Ријечка Нахија у Црној Гори, у Насеља VII, стр. 609, 632 и др.; *исти*, Малесија, у Срп. Етногр. Зборнику XXVII, стр. 125—128; *Хаџи Серафим Ристић*. Плач Старе Србије, Земун 1864, стр. 46.

⁷² На основу личних испитивања; срав. *J. Hahn*, Albanesische Studien (Јена 1854), стр. 168—169; *И. Сакъзовъ*, Панаири въ срѣдновѣковна Македония, у Македон. прегледъ III (1927), 4, стр. 1—14.

⁷³ *Вл. Скарић*, Поријекло православ. народа у сјеверозапад. Босни, у Гласн. Зем. Муз. за Б. и Х., XXX (1918), стр. 235.³

⁷⁴ Српски Етнограф. Зборник VII, стр. 140.

⁷⁵ *Ст. Димитријевић*, Свети Сава у народном веровању и предању, Београд 1926, стр. 43.

Оваквих и сличних случајева могло би се навести још много; али је већ и ово довољно да покаже првобитну тесну везу између храмовног празника или т. зв. *Црквене славе* и породичне или *Крсне славе*. — Подаци, које ћемо привести код расправљања о постанку назива *Крсно име*, потврдиће нам све ово још еклатантније. Тада ћемо показати у колико је и *култ кршленог* или *крсног имена* појединих породичних старешина могао имати удела у постанку Крсне славе.

Да би се што поузданије уверили о тачности изложених односа између јавних црквених и приватних или породичних Крсних слава, сачинио сам, на основу званичног Шематизма од 1924. год., статистику свих празника, које славе све парохиске и манастирске цркве у Српској патриаршији, и дошао сам до ових резултата:

Од 3839 храмова у данашњој Српској цркви, готово $\frac{1}{3}$ посвећена је разним Богородичним (644) и Господњим (548) празницима; а од 2647 храмова, који славе разне светитеље као своје заштитнике, скоро $\frac{1}{4}$ посвећена је *Св. Николи* (573), $\frac{1}{8}$ *Св. Ђорђу* (325), $\frac{1}{9}$ *Св. Арханђелима Михаилу и Гаврилу* (274), $\frac{1}{10}$ *Св. Илији* (236), по $\frac{1}{14}$ *Св. Апостолима Петру и Павлу* (187) и *Св. Петки* (185), $\frac{1}{16}$ *Св. Јовану Крститељу* (157) и $\frac{1}{22}$ *Св. Димитрију* (119); а међу осталим светитељима највише су заступани још *Св. Атанасије Александријски* (84), *Св. Сава Српски* (45), *Св. Стефан архиђакон* (42), *Св. Константин* и *Јелена* (37), *Св. Кузман* и *Дамјан* (*Св. Врачи* — 35), *Св. Пантелија* (30), *Св. Лука* (22), *Св. Јован Богослов* (20), *Св. Тома* (18), *Св. Марко* (17), и т. д.

Штета је, што немамо тачних података и за упоредну статистику светитеља, који се славе као породична Крсна имена по свима областима нашега народа; али, већ и из онога што знамо фрагментарно о томе види се јасно, да је култ главних светитеља готово у истом размеру и код црквених и Крсних слава. При томе нарочито упада уочи снажно развијен култ *Св. Николе*, који се, по броју очуваних храмова (573), издиже изнад Господњих празника (548), а са Богородичним празницима (644) скоро се такмичи. Њему посвећене цркве у нашем народу заузимају готово $\frac{1}{4}$, а са *Св. Ђорђем* и *Св. Арханђелима* готово половину, целокупног броја светитељских храмова по нашим областима. — Тако је, у главном, и са Крсним славама.

Овако снажан култ *Св. Николе* по нашој земљи, — сем Босне где у све три епархије има само 12 цркава њему посвећених, — сасвим је разумљив када се сетимо: да је главно покрштавање нашега народа изведено од IX—XII века; у исто време, дакле, када се о чудотворству *Св. Николе* проносиле многе легенде, када су му црквени песници састављали славопђе, који се и данас у цркви поје, и када су његове чудотворне мошти пренесене из малоазијског, ликијског града *Мира* у јужно-талијански приморски град *Бари* (1087. г.), који лежи наспрам нашег Бара у Црној Гори. Тада је *Св. Никола* био најпопуларнији светитељ по целој јужној Европи, а нарочито на Балкану, и сматран је као најпоузданији заштитник и најбржи помоћник у свакој невољи и беди, како на мору тако и на копну.⁷⁶ Нема сумње, да је све то утицало на новокрштене наше претке на Балкану, да се најчешће заветују тако знаменитом чудотворцу, бирају га за свог општег — црквеног, породичног и личног заштитника, и подижу му храмове на све стране. — Та популарност *Св. Николе* преносила се традицијом и далеко у потоње векове; па је нарочито поново оживела у доба тешких невоља за турских провала, робљења и паљења...

Изгледа, да је упоредо са култом *Св. Николе* у нашим областима развијао се и култ *Св. Ђорђа* и *Св. Арханђела*; док су култови свих осталих светитеља знатно заостајали за њима. Само у појединим крајевима јављао се, током векова, нарочити култ појединих светитеља; као на пр. култ *Св. Илије* и *Св. Атанасија Александриског* по сточарским областима

⁷⁶ *G. Anrich*, Hagios Nikolaos... II, стр. 477 и д.; *Г. Дебољскій*, Дни богослуженія... I, стр. 462—468.

Јужне Србије; а култ Св. Саве Српског, пре него што је обухватио цео народ у доба просветног препорођаја, ширио се као заветни празник не само по Херцеговини и Црној Гори, него и по Пчињи, Кумановско-Прешевској области и по другим крајевима.⁷⁷

Како је у српској средњовековној феудалној држави, слобода миграција готово сасвим ограничена била, то је врло веројатно, да су наша села онога доба, у великој већини, настањена била од самих староседелаца, који су још из времена покрштавања имали једног *главног* заједничког заветног светитеља, као свога заштитника пред Богом, па су имену његовом и своју цркву посветили. А када су, од краја XIV века, почели Турци проваљивати у земље наше, наступило је снажно померање и мешање не само појединих породица, него и читавих села и насеља, често и у најудаљеније крајеве. Од тада, а нарочито у XV и XVI веку, појављују се у многим нашим селима, поред главне сеоске цркве, више малих црквица, чије су димензије обично тек око 2×4 m. Велика већина тих црквица је данас у развалинама, а често им се једва и темељи знају; но готово увек знају се светитељи или празници којима су оне посвећене биле. Тако на пр. у атару села Љубижде у Призренском подгору налази се једна главна црква Св. Николе и 9 црквишта од разних малих цркава по малама (другог Св. Николе, Св. Ђорђа, Св. Арханђела, Св. Спаса, Св. Илије, Св. Петке, Св. Врачева, Св. Јована и Св. Недеље); а исте светитеље, сем Св. Недеље, и данас славе као Крсна имена поједине породице у Љубижди, чије се куће налазе махом око тих црквишта. Сличан је случај и у Великој Хочи, у Призренском подримљу, где су очуване још три целе цркве (Св. Никола, Св. Јован и Св. Стефан), а 7 их је у развалинама (Св. Арханђели, Св. Пречиста, Св. Ана, Св. Петар, Св. Лука, Св. Илија и Св. Недеља). — Ту на пр. код црквице Св. Стефана налазе се куће Маниташевића, које славе истог светитеља. У шарпланинској жупи Средској исти је појав. Тамо су на пр. око мале црквице Св. Ђорђа (1·5×3·5 m.) куће Милачића, чија је слава Св. Ђорђе, а главна је сеоска црква посвећена опет Св. Николи. Нашо сам сличан случај и по многим потпуно или делимично помухамедањеним селима, као на пр. у селу Матејчи код Куманова, Дебрешу код Гостивара, и т. д.⁷⁸

Све ово упућује нас на претпоставку, да су ове мале црквице подигнуте, понајвише, од појединих породица и читавих родова, који су, силом разних неприлика, напуштали своја стара насеља и своје заветне цркве у њима, па су, преселивши се у село где је већ била црква посвећена ком другом светитељу, дизали, у близини својих нових кућа, мале црквице и посвећивали их на име својих ранијих, напуштених сеоских цркава — дакле, на име својих Крсних имена. И што је више породица из разних села и крајева било у новом, или на проширеном старом насељу, то је у том селу бивало и више малих заветних или свечарских црквица... Сличан случај имамо и са градовима или варошима, где су увек насељаване породице из разних села и крајева, па су многи имућни људи као, на пр., у Призрену, Охриду, Прилепу и т. д., у старија времена, подизали посебне црквице својим Крсним именима, пренесеним из првобитних својих насеља. — Из истих разлога и данас имамо по варошима највећу разноликост у Крсним именима...

Разумљиво је, да је већ и у ранија времена могло бити, из разних узрока, напуштање једног и примање другог Крсног имена. Само је то теже и ређе ишло док су Крсна имена била везана уз цркву, која је посвећена била истом светитељу; али у доба тешких државних и народних пертур-

⁷⁷ Срав. *Ст. Димитријевић*, Свети Сава у народном веровању..., стр. 46 и д.

⁷⁸ На основу личних студија на терену. — *Вл. Скарић* опазио је сличан појав малих црквица у Требињском крају и у северозападној Босни, али неће бити тачно његово мишљење, да су оне намењене биле „у првом реду *лртвачком култу*“ (Гласник Зем. Муз. за Б. и Х. XXXII, стр. 256).

бација, такви случајеви могли су бити доста чести. За та времена нарочито је карактеристична појава култа „Часних верига“ или окова апостола Петра, као породичног Крсног имена, чији помен слави црква 16 јануара. Врло је веројатно, да су Часним веригама заветовали се на доживотну службу, као оно Стефан Немања Св. Ђорђу, многи појединци, који су били по тамницама или у ропству, јер се Часне вериге, као Крсно име, нарочито сретају на бившим Крајинама турским и хришћанским. Тако на пр. у Хрватској и Славонији има Гојковића, који славе Часне вериге, а језгра њиховог рода слави Св. Ђорђа, или Дудуковића, који иначе славе Св. Николу и Св. Ђорђа; Жакулâ — Св. Николу, и т. д.; али има доста и породица, чији сав род слави само Часне вериге, као на пр. Гриве, Зјајивуци, Карамарковићи, Комљеновићи, Лежаићи и др. по Хрватској, а Алимпићи и други у Славонији.⁷⁹ Сем тога и других сличних примера, о променама Крсних имена током векова и о избору нових светитеља за заштитнике, уверава нас и појава, као породичне Крсне славе: Св. Саве и Стефана Првовенчаног — светитеља из XIII века, Краља Милутина, Стефана Дечанског и Кнеза Лазара — светитеља из XIV века, па најзад и Ђорђа Кратовца, спаљеног и посвећеног тек у XVI веку.⁸⁰ Ипак су ретки случајеви били, и то махом само у великој невољи, да једна породица напусти „слабијег“ свеца и прибегне „јачему,“ као што се каже у црногорским Кучима.⁸¹

Упоредо са Крсном славом, као *домаћом* и *породичном наследном* институцијом, постојао је већ од најстаријих времена код нас обичај: да се поједини чланови породице, у извесним тешким тренуцима живота, *лично* и *доживотно*, заветују каквом другом светитељу, коме су се у невољи обратили за помоћ. Најлепшу потврду зато имамо у већ поменутом примеру Стефана Немање, из времена пре 1168, док је још само жупан и сужањ био своје браће, када се обратио Св. Ђорђу да му помогне, обећавајући му за то: „*послужу ти, свете, в'се дни живота мојега.*“⁸² — Тај је обичај и данас у знатној пракси, нарочито у Јужној Србији; па је несумњиво, током векова, било доста случајева, да је и такав лични доживотни завет појединих угледних старешина и после њихове смрти одржаван у задружној породици. А како се и данас лични завети, у главном, одржавају на исти начин, са *колачем* и *кољивом*, као и Крсне славе, то није било великих тешкоћа да нови светац постепено заузме место старог и од личног доживотног завета обрне се у домаћу наследну Крсну славу. Такових случајева могло је бити нарочито у доба великих пертурбација — за време сељења и расељавања, пљачкања и робљења, гладних година, великих пожара и поплава, тешких болести и помора.

У нашим старим рукописима нисам, до сада, нашао ништа што би нам помогло да реконструиремо слику црквеног обреда приликом полагања *завета*; али имамо неколико извештаја о томе, како се тај обред врши данас у источној Србији и по граничним крајевима Бугарске. — Нема сумње, на име, да је он традицијом прелазео из векова у векове, као и обред Крсне славе, па је лако могуће, да се и у њему крију извесни рудименти прастарих обичаја ове институције. Стога ћемо обратити посебну пажњу и на тај обред.

Обред заветовања врши се, на пр. у Врању, овако: Болесник или који било други невољник долази у цркву са *литургијом* (просфором), *свећом* и

⁷⁹ *Шематизам* православне српске дијецезе горњо-карловачке, Панчево 1883, стр. 61—101 и *Шематизам* православне српске епархије пакрачке, Пакрац, 1898, Додатак, стр. 4—44.

⁸⁰ *Ibidem.* — Младог кујунцију Св. Ђорђа Кратовца, који је спаљен у Софији 11. II. 1515, први су почели славити као свога заштитника софијски златари, и то пренос његових моштију 26. V.; док су раније славили Св. Константина и Јелену (Д. Мариновъ, Религиозни разкази, Софија 1896, стр. 130—131).

⁸¹ Срп. Етнограф. Зборник VIII, 300—301.

⁸² *P. Šafarik, Ramatky...*, Првовенчани, стр. 4—5.

зејтином, (а женске доносе још и дар у чарапама, убрусу или платну), и све то ставе пред икону светитеља коме се желе заветовати. Свештеник, ту пред иконом, чита трисвето и отпоје тропар светитељу; а заветник чини три дубока поклона и говори: „*Заветујем се Богу и светоме* (име), да ћу од данас постити седмицу пред његов дан и *месити му колач*.“ За тим пољуби икону, а свештеник, прочитавши отпуст, честита заветованом са жељом: *да у здрављу дочекује празник* и врши своје обећање Богу и светитељу. — Од тога дана заветовани месе сваке године *колач* у очи празника заветованом светитељу и *носе га, обично, у цркву која је посвећена том светитељу*; тамо се причесте и *прережу колач*; а ако такве цркве нема у близини, онда све то обављају у својој парохској цркви.

За нас је, овом приликом, особито важна констатација, да: „Најчешће овај завет *продуже вршити и потомци*.“⁸³

У Неготинском срезу Тимочке крајине *заветовање* се обавља нешто другчије. — Тамо, на име, *завећанин* доноси у цркву 3 *поскурице* или *латургије* (!) и 3 свеће. Пред иконостасом упали свеће, две поставља на свећњак, а једну држи у руци. Свештеник полаже поскурице на целиваћу икону, пред којом се заветовање обавља, и чита т. зв. врачевску молитву, за изгон злих духова: „Отче свјати, врачу душ и тјелес наших...“ У исто време свештеник намење сваку од 3 поскурице по једном светитељу; али то не каже ономе који се заветује, већ га просто позове да се прекрсти и узме једну од њих. Када је завећанин то учинио и целивао просфору, свештеник му каже коме је свецу она намењена и упути га да је поједе као нафору; а за тим га води да целива све иконе на иконостасу. — Од тада сваке године завећанин доноси просфору у цркву или кући свештениковој, ако је „мали“ светитељ па се не служи; а *колач се реже*, као и иначе о Слави, у цркви или код куће.

За решавање питања: откуд толики „мали“ свеци или светачци као Крсна имена? — није без значаја интересантна чињеница да свештеник, приликом заветовања, намењује завећанима већином оне светитеље „за које има мање заветованих, *како му се не би нагомилавао и бајатио хлеб*; јер су му ове литургије (просфоре) један од знатних доходака.“⁸⁴

Као што је у Северној Србији обичај, да се и о личним заветним празницима носи просфора у цркву и реже колач, као и о Слави, тако, сасвим слично, и у Јужној Србији у заветне дане, на исти начин као и на дан породичне Службе, Свеца или Крсне славе, носи се *просфора* и *кољиво* у цркву, а код куће „*диже пресвета*“. — У Скопљу се на пр. у народу често чује, да се овај или онај *зарело* или „*таксо да носи кољиво и поскура у црква*“ — за *здравље* или ради *преброђене* какве било веће *опасности*; а бива чак и зато што је какав *рђав сан* снιο, па да му се не би испунио. С тога, у по неким кућама са више чељади диже се „*пресвета*“ и по 4—5 пута преко године на разне празнике.⁸⁵

На сличан начин, чине се и посебне *кућне заветнице* појединим светитељима, а нарочито Св. Сави, Св. Арханђелима, Св. Атанасију, Св. Илији и Св. Мини, у разним нашим сточарским крајевима, *ради држања и напретка крупне и ситне стоке*. Тако на пр. у Обрешкој парохии у Темничком срезу $\frac{2}{3}$ парохijана poste недељу дана пред Св. Саву и месе му *славски колач*;⁸⁶ а исто чине о Св. Сави и многи Срби по Хрватској.⁸⁷ У Јужној Србији, нарочито у крајевима који су дуже или стално били под погрченом Охрид-

⁸³ Ст. Димитријевић, Св. Сава..., стр. 50—51.

⁸⁴ Ibidem, стр. 52. — И код Бугара, у суседним с нама областима, сличан је начин заветовања, само што се избор светитеља не врши помоћу 3 просфоре, него са 3 свеће; а свештеник, по прилици, овако поздравља заветованог: „Хајде, нека је честит и благословен светец (име). *Нека те пази и закрили от зло и нека ти буде помошник в' всичко*“. (Д. Маринов, Народна вѣра, у Сборникъ за народ. умотв. XXVIII, стр. 540).

⁸⁵ Тако је и у бившој Ђустендилској епархији раније Пећке патријаршије (Ј. Захариев, Сборникъ за народ. умотвор. XXXII, стр. 235).

⁸⁶ Ст. Димитријевић, *ibid*, стр. 69.

⁸⁷ Н. Беговић, Живот и обичаји Срба гранич.ра, Загреб 1887, стр. 98—99.

ском архиепископијом, обично су Св. Атанасије и Св. Илија, а каткада и Св. Мина, заветни празници за стоку; па се по многим областима још и динас у очи њихових празника, код цркава или крстова и записа, *кољу овнови* или *говеда* и *ломи колач*, као и у времена до Светосавских рефорама Крсне славе.

Најзад, у нашем народу постоји још једна врста заветина, т. зв. *сеоске заветине*, које цело село слави обично код *записа*; а циљ им је заштита *њива* и *поља*. — Тако на пр. село Горња Отуња у Пчињском срезу слави Св. Саву, па „*сви месе колаче и режу их* код завета.“⁸⁸ Њима су сличне заједничке *малске славе*, обично по селима, и *еснафске*, махом по градовима. — И оне имају све главне карактеристике Крсне славе; само се за њих обично *сваке године бира други домаћин*, који приређује све што је потребно за црквени и домаћи обред Славе.

О свима овим Славама⁸⁹ ваљаће прибавити стручне, детаљне и тачне описе из свију области наших, пре него што ће се покушати донети дефинитивна слика о тако занимљивој и тако компликованој црквено-народној институцији као што је Крсна слава у целом нашем народу.

6. Имена Крсне славе.

Назив *Крсна слава* јесте најновија комбинација од *Крсно име* и *Слава*; остали су називи: *Служба*, *Светац* или *Светец*, *Сведен*, *Свети* или *Свето*; а по неким крајевима чује се и *Панађур*. Светац и Свети се, као и Крсно име, *служи* и *слави*, па су отуд постали називи *Служба* и *Слава*. Они који служе или славе Свеца названи су *свечари*; а они који служе или славе Крсно име зову се *кршњаци*.

Прва група ових имена (Светац, Служба и свечар) раширена је јаче по источним и јужним областима нашега народа, а друга (Крсно име, Слава и кршњак) по западним и северним крајевима. Назив *Панађур* чује се само у ретким местима Јужне Србије, као на пр. у селу Дренок код Добра, или у селима Боротино и Бела Црква код Прилепа, где су се у ранија времена код цркава, — приликом празновања храмовног празника, који је постао и породичном славом, — одржавали тргови, вашари или *панађури*.

Званична црква називала је тај породични празник код нас увек само са „*памет* (дакле спомен) *светом*“; а оне који славе свеца *свечарима*.⁹⁰ Међутим, наше народне песме не само да знају за сва поменута имена, сем Панађура, него има и таквих народних песама, у којима се на једном месту помињу, готово сва та имена. Тако на пр. у познатој песми „*Како се крсно име служи?*“ пева се:

„*Свеца слави* српски цар Степане | Свеца слави, *светог* Аранђела
„*Сву* господу на *свеца* сазвао | ... А цар Степан ладно вино *служи*...
„А још није ни *славе* напио...“ (Вук II, 87).

Или у песми „*Турци Марку на слави*“:

„*Бога* моли Краљевићу Марко | ... Да прослави *Крсно име* красно
„*Крсно име* *светог* летног Ђурђа | Да му Турци на *свето* не дођу...
„*Сву* господу на *свето* зазива...“ (Вук II, 424).

Постанак свих ових имена је јасан већ из онога што смо до сада изложили. Остао нам је не разјашњен само назив *Крсно име*. Његово значење је највише заплетено, па је потребно и посебно забавити се његовим решењем. А за то може нам врло корисно послужити, пре свега, једна до сада такође

⁸⁸ Ст. Димитријевић, *ibid.* стр. 46; срав стр. 7 и др.

⁸⁹ Срав. и М. Милићевић, *Славе у Срба*, у *Годишњици* I - II (1877), стр. 91—162.

⁹⁰ На пр. учлану 5. уредбе будимског епископа Михаила од 30-XII-1719. каже се: „Свештеник кому буде у нурији *свечар*, он сам да иде *свечару* и собом може повести свештеника кога хоће, гди је вазможно *свечару*“ (Споменници из Будимпештан. архива I, стр. 260); на црквено-народном сабору у Карловцима 1726 одређен је „*свитац*“ прихода свештеничких, те се на 14-том месту каже: „*Од свечара за коливо и колач*“ 16 дин. (новаца)“ *ibid.*, стр. 295); и т. д.

не запажена чињеница из наше прошлости. На име, у старија времена, у западном делу нашега народа *Крсним именима* називана су не само *имена људи добијена на крштењу*, него и *имена светитеља или празника*, којима су поједине цркве заветоване или посвећиване биле, дакле, *храмовни празници црква*.

За пример и доказ тога навешћемо један еклатантан случај, сачуван у једној старој народној песми из Бокељског приморја. Она опева већ раније поменути догађај у Перасту 1571. год. Из ње, на име, сазнајемо да су сви Пераштани, у оно доба, имали још *заједничко Крсно име* и да је то био *празник Крстов-дана, коме је била посвећена њихова црква звана Свети Крст*. — У песми се каже:

„Пераштаном бјеше *крсно име* Крстов данак, | Да би нас помого!

„Скупили се бијаху *пред црквом светога крста*,

„И ту заједно јунаци хладно вино испијаху, | Храбрени јунаци!...“⁹¹

А да се *посвећивање црква на име* којег било *празника* или *светитеља* сматрало, па чак и називало *крштењем црквеним*, имамо поузданих доказа и у нашим старим писаним споменицима; шта више, и у самом обреду тога чина. Тако на пр. сам биограф Св. Саве, Доментијан, вели, да су Св. Сава и брат му Стефан, *крстили Жичку цркву*, када су је дефинитивно уредили: — и Богоу и отъцоу и светомоу доухоу светыимъ крштеннемъ прѣдста ю.⁹²

А из обрета посвећивања храмова, на пр. по Требнику Божидара Вуковића, штампаном у Венецији 1538—1540 год., јасно се види: да је свећење храма, по форми ритуала, заиста *извесна врста крштења*; јер се том приликом, не само по часној трпези и олтару, него и по сваком стубу и потпорњу црквене зграде, пишу или цртају *крстови*, освећеним уљем или миром, на начин, као што и сам обредник тога чина каже: — пакѡ же и на кршченіе выкаеть (Кв. кз., л. б а).

Према томе лако је разумљиво, што је у народу названа *Крсним именом* црквена или храмовна слава, која се по Типику обавља сваке године на дан *посвећења*, или како се раније у народу говорило, на дан *крштења* њена; јер је црква тога дана, аналогно крштењу људи, добила *име празника* или *светитеља* коме је *посвећена* — што, по народној терминологији значи: да је *заветована да служи*, нарочито, у славу празника или светитеља чије *име* носи.

Тако смо дошли до објашњења: како је назив *Крсно име* у прва времена, бар у западним областима народа нашег, као што смо видели код Пераштана, означавао *заједничку црквену славу* читавог једног места, рода или племена. Али, нема сумње, да је и *култ хришћанског имена*, који су појединци добијали на крштењу, дакле *крштено* или *крсно име* појединих породичних или племенских старешина, имало *извесног удела* при стварању како поменуте шире-црквене, тако и уже-породичне *Крсне славе*. Сасвим је на име, разумљиво, да старешина једне породице, рода или племена, особито у прво време Хришћанства међу нашим прецима, подижући прву цркву себи и својима, обрати нарочиту пажњу *светитељу*, чије је име он сам добио на крштењу; јер је најприродније, да једном роду или племену буде *небески заштитник* онај, који као *имењак* или *крсно име* штити њиховог *земаљског заштитника* — старешину породице, рода или племена.

Да су поједине народне старешине и други имућни људи заиста подизали цркве у славу светитеља, чије су они име на *крштењу* добили, потврђују нам и стари сачувани споменици од XIV—XVI века. Тако на пр. знамо, да је син краља Вукашина — *Андрејаш* подигао 1389, у клисури реке Треске код Скопља, своју задужбинску цркву „храм *в’име* светога и славнаго врховнаго апостола Христова првозванаго *Андреа*“.⁹³ Један властелин краља Душана у Призрену, крштеним именом *Никола*, а народним Драгослав, са својом

⁹¹ В. Богишић, Народне пјесме, стр. 183 и 187.

⁹² Даничић — Доментијан, Живот Св. Симеуна и Св. Саве, стр. 228.

⁹³ Гласник LVII, стр. 50 и Љ. Стојановић, Записи и натписи, бр. 165 и 6079.

женом Белом, саградио је 1332 — храм светог *Николаја*.⁹⁴ Исто је учинио један властелин деспота Стефана Лазаревића — опет *Никола* 1425, саградивши *Никољску* цркву код Шаторње у Крагујевачком округу.⁹⁵ Шта више, чињено је то и доцније под Турцима. Тако је на пр. 1595 год. један угледан домаћин (властелин?) из Тимјаника у Тиквешу, по имену такође *Никола*, саградио и живописао цркву *Св. Николе* у данашњем Моклишком манастиру у Злетовско-струмичкој епархији;⁹⁶ и т. д.

Сем тога, у нашим старим записима и натписима из XII—XIV века, имамо довољно доказа, да је и само *хришћанско*, *крштено* или *крсно име* уопште, у народу нашем, а нарочито код властеле тога доба, имало извесан култ и *употребљавало се само у изузетним свечаним приликама, а свакодневно се служило народним именом*. Тако на пр. 1279. год. писао је, у граду Сврљигу близу Ниша, Јеванђеље „раб Божи *Костадин* чатац, а зовом *Војсил* граматик, пресвитеру *Георгију*, а зовом попу *Радославу*“;⁹⁷ 1316 год. писана је једна књига, по наредби краља Милутина, за ћелију Св. Саве у Кареји — „рукоју *Георгија* дијака *Радослава*“;⁹⁸ 1346 год. написана је у граду Борачу, за Бранка Младеновића, Псалтир — „рукоју... раба Божија *Јоана*, а зовом *Богослава*“;⁹⁹ 1349 год. сахрањен је у цркви *Св. Николе* у Куршумлији — „раб Божи *Никола*, а зовом *Вратко*“;¹⁰⁰ око 1360 год. сахрањен је у цркви манастира Давидовице код Бродарева — „раб Бижи *Димитрије*, а зовом *Вратко*“;¹⁰¹ пре 1375 год. насликан је портрет „раба Божија презвитера *Георгија*, а зовом *Медош*“ — у цркви Каранској код Ужица;¹⁰² између 1356 и 1398 год. сахрањен је негде око Зајечара — „раб Божи *Јоан*, а зовом *Хрвимири*“;¹⁰³ и т. д., нарочито на недатираним и још необјављеним надгробним споменицима XIII—XIV века из Скопља, Велеса, Пећи, Муштушта код Призрена и Павлице код Рашке (Георгије — Мирослав, Георгије — Вл'к, Никола — Хлап, Јован — Доброслав, Стефан — Хреља и др.).

Нарочиту пажњу, међутим, свратила су ми на себе два још необјављена натписа, са гробних плоча из XIV века у цркви села Плањана, у жупи Средској под Шар-планином, на којима *отац* и *син* имају *исто хришћанско име*. На једној, на име каже се: да се је 1363 год. преставио *Никола*, а зовом *Драица*; а на другој његов син *Никола*, а зовом *Добромир*. Тај случај изазвао ми је мисао: да је, евентуално, у прва хришћанска времена, код нас могао постојати и нарочити *култ једног хришћанског крштеног или крсног имена*, — бар у појединим, а нарочито угледнијим породицама, које су сви мушкарци, или бар првенци, у породици носили. Ту мисао поткрепљује и чињеница, да је *име Стефан* уживало нарочиту пажњу у династији Немањића и да су га носили, готово сви, мушки чланови тога рода од XII—XIV века. А од значаја је и околност, да је то име имало исто поштовање не само код потомака Немањиних, него и код Немањине браће и њихових потомака.

У својој даровници за манастир Хиландар (из 1198—1199 год.) *Немања* сам каже, да је име *Стефан* добио *на крштењу* — нареченога вь свѣтѣмь *кръщени* Стѣфана Неману...;¹⁰⁴ а у исто време, у запису на цркви у Бијелом Пољу пре 1196, његов брат *Мирослав* назива се такође *Стефан*;¹⁰⁵ као што се зове, нешто доцније, око 1220, и њихов синовац *Првослав*, од брата им Тихомира, ктитор цркве Ђурђеви стубови код Берана у Будимљи — Стефань

⁹⁴ *И. Јастребов*, Подаци, стр. 60.

⁹⁵ *Љ. Стојановић*, Записи и натписи, бр. 238.

⁹⁶ *Ibidem*, бр. 9717, по *Минало* II, 39, без датума и са другим нетачностима.

⁹⁷ Гласник XX, стр. 245.

⁹⁸ *Љ. Стојановић*, Записи и натписи, бр. 48.

⁹⁹ *Starine* IV, стр. 29.

¹⁰⁰ Гласник LVI, стр. 359.

¹⁰¹ *Љ. Стојановић*, *ibidem*, бр. 119.

¹⁰² *Ibidem*, бр. 10.016.

¹⁰³ *Ibidem*, бр. 194.

¹⁰⁴ *Fr. Miklosich*, *Monom. Serbica*, стр. 4.

¹⁰⁵ *Љ. Стојановић*, *ibidem*, бр. 10.008.

жоупањ Првославъ.¹⁰⁶ За тим, већ је давно опште познато, да су сви *владаоци* из династије Немањића, — поред свога народног имена, као што су: Радослав, Владислав, Урош I, Драгутин, Милутин, Душан и Урош V, — носили званично име Стефан; а само за двојицу, Стефана Првовенчаног и Стефана Дечанског, не знамо како су се народним именом звали. Шта више, и у Вукановој лози пажено је то име; те је један од његових синова, оснивалац манастира Мораче, 1252 год., познат такође само под именом Стефан.¹⁰⁷

Да је *Св. Стефан архиђакон* сматран *заштитником* рода Немањина уверава нас, поред поменутог, и *велики државни печат* Немањића на коме је, готово увек, с једне стране лик архиђакона Стефана, а са друге владалац; као и *први новци* ковани код нас, на којима Св. Стефан пружа владоцу крст или заставу, слично као Св. Марко млетачким дуждевима.

Нема сумње, да су и други знатнији наши родови у средњем веку узимали себи за *заштитнике* поједине светитеље, којима су подизали *цркве* и *заветовали* се, да ће им стално *служити*; као што нас уверава и случај са баном Павлом Шубићем, који смо напред привели. Исто су чинили и поједини градови наши, нарочито на Приморју. Тако сем Дубровника, који је заветован *Св. Влаху*, знамо да је Котор заветован *Св. Трифуну*, Бар — *Св. Ђорђу* и *Св. Михаилу*, Улцињ — *Св. Богородици*, Свач — *Св. Јовану Крститељу*; а Скадар, као и род Немањића — *Св. Стефану* (*S. Stefanus Scutagensi*, пише око слике Св. Стефана, на лицу тамо кованог сребрног новца).¹⁰⁸

Како су Немањићи свагда били у тесној вези са Скадром и његовом облашћу, а имали су и заједничког заштитника, то је веројатно да је у *Скадру* постојала *главна црква* посвећена *Св. Стефану*, који је, као код Пераштана Св. Крст, сматран *Крсним именом* Скадра, а можда и целе области његове. — Отуд у печату и на новцу Немањића лик Св. Стефана, као и на новцу Скадра; аналогно као и крст¹⁰⁹ у грбу Пераштана, Св. Влахо на новцу и у грбу Дубровника, и т. д.

Сем овог општег — *црквеног, општинског и породичног* култа Крсног имена, постојао је код нас у средњем веку, па и доцније, и посебан — *појединачни* или *лични* култ крсног или крштеног имена, т. зв. *имендан*, као и код Грка, Бугара, Руса и осталих народа на Истоку и Западу. Тако је на пр. на стени изнад ушћа Дрежанке у Неретву, обележавајући око 1367 год. двор војводе Максима, један каменорезац овако означио своје име: Є писа раѡѡ Божи н свѡтаго Димитриѡѡ;¹¹⁰ што значи, да се он сматрао *слугом*, сем Бога, и светитеља чије је име носио. А два брата Санковића, жупан Бељак и војвода Радич, уговарајући 15. априла 1391 год. са Дубровчанима купопродају Ко-навала, у свечаној заклетви кажу: да се куну вером и душом својом и својих родитеља; па одмах за тим — и свѡтѡмъ Юрѡемъ и арханѡгѡломъ Михаиломъ, нашими крѡстиѡмъ имени.¹¹¹ — Како се овде куну *два рођена брата*, са два народна имена, двојицом светитеља, које називају својим крсним именима, то не може бити сумње, да овде није реч о породичном Крсном имену, него о хришћанским именима браће, добијеним на крштењу; а која су они, као и по осталим областима нашим у то доба, само у свечаним приликама употребљавали, место својих свакидашњих народних имена. У вези с тим врло је веројатно, да и гост Радин у свом тестаменту од 5. јануара 1466 год. није мислио на породично Крсно име, — које се у западној Босни, још тада, ни формирало није било, него на своје *крштено име* — Георгије; па тако треба и разумети онај став у коме се каже, да се милостиња за његову душу, сем

¹⁰⁶ Ibidem, бр. 10; Глас LVIII, стр. 54.

¹⁰⁷ Гласник XLIII, стр. 55.

¹⁰⁸ *Јуречек-Радонић*, Историја Срба, III, стр. 241—242.

¹⁰⁹ Гласник Земал. Музеја за Б. и Х. (1912), XXIV, стр. 395.

¹¹⁰ Ibidem (1889) IV, стр. 75.

¹¹¹ *Fr. Miklosich*, Monom. Serbica, стр. 219.

„на велике благе дни“ има делити: — и на дань светѡга Георгѡга, мѡга кр'снѡга имена...¹¹² Најзад, међу римокатолицима Далмације и Босне *крсним именов* је још и много доцније, називано календарско име добијено на крштењу; па и Качић у својим Razgovori-ма пева:

„Једном *Јуре крсно име* бише, | Петар други именов се зваше“ (стр. 215).

Потребно је нагласити, да сви ови примери нарочитог *личног* култа крсног или крштеног имена потичу из крајева, који у средњем веку нису били у саставу Светосавске српске цркве, већ су дошли под њену управу тек са обновљењем Пећке патријаршије 1557 год., и то само делимично, јер је знатан део становништва тих крајева римокатоличке вероисповести.

Сличан случај је и са данашњим слављењем *имендана* у нашим јужним крајевима, који су били под погрченом Охридском архиепископијом до њеног укидања 1767 год. Само је овде у извесним областима (Кукуш, Костур, Малеш),¹¹³ као и у арнаутском племену Гега,¹¹⁴ наступила нова комбинација, те се *имендан старешине дома* прославља као *општа породична слава*, као и Крсно име са колачем и кољивом, док се у другима обавља само паљењем свеће у цркви, а простим честиткама и малим понудама код куће. — У Скопљу је међутим обичај, да се мушка деца *заветују*, обично, *светитељу чије име носе*, дакле своје *лично* крсном имену, па се онда и на њихов имендан, слично као и на дан *Службе или породичног Свеца* „крева просфора.“ С тога се овде често чује: „*Дигаме пресвета* на Михајла, на Тодора, на Никола“ и т. д., — већ како се где зову мушки чланови куће; „а *служи*ме Св. Петка“ или који било други празник.

7. Резултати.

Расправљајући о црквеним елементима Крсне славе код Срба дошли смо, у главном, до ових резултата:

1. *Крсна слава је, у основи, комбинација прасловенског обичаја заветовања божанству и општег хришћанског култа нарочитог завета Богородици и разним светитељима.*

2. У прва времена она је, под званичним црквеним именом „*памет светом*“, обављана само у заветној цркви и око ње, са *крвним* и *бескрвним жртвама*, по обредима састављеним из разних прехришћанских елемената и хришћанских елемената грчко-византиског обележја.

3. Назив *Крсно име* добила је ова институција врло рано у *западним*, а нарочито у *приморским областима Српскога народа*, пошто је тамо и *храмовни* или *заветни празник цркве* називан *Крсним именов*; сем тога, у прва времена, многе *заветне цркве* посвећиване су биле на *хришћанско* или *крштено име* онога старешине породице, рода или племена, који је цркву подигао.

4. У *источним* и *јужним областима Српскога народа* одржао се за исту институцију народни назив *Светац* или *Свето*, са изведеним од њих обликом *свечарство*, према прастаром црквеном називу „*памет светом*“.

5. Називи *Служба* и *Слава* постали су од глагола *служити* или *славити* Светог, Свеца, Сведен или Крсно име.

6. Св. Сава, први самостални српски архиепископ, *извео је реформу Крсне славе* почетком XIII века: — *забранио је свечарске гозбе са крвним жртвама код цркава* и одредио је, да се у црквама може обављати само *чисто хришћанско слављење Светог, са бескрвним евхаристичким жртвама и поменима*; а гозбе је потиснуо у куће сваког оног, који се заветовао да ће нарочито славити помен своје и своје породице изабраном *светитељу* — *заштитнику*. Шта више, том приликом су и саме гозбе по приватним кућама

¹¹² Гласник Земаљ. Музеја за Б. и Х. (1911), XXIII, стр. 372 и табл. II., — у чланку *Ђ. Трухелке*, Testamenat gosta Radina.

¹¹³ А. Селищев, Полог..., стр. 219; *Ј. Павловић*, Малешево и Малешевци, стр. 195.

¹¹⁴ *Н. Hecquard*, Histoire et description de la Haute Albanie ou Guégarie, стр. 380—391.

стављене под контролу парохијског свештенства, које је дужно било да *благосиља свечарске трпезе* само онда, ако је гозба спремљена у смислу црквених прописа о избегавању сваког трага ритуала ранијих крвних жртава.

7. На тај начин пошло је за руком Светосавској српској цркви, да од XIII—XVIII века, у *границама Жичке архиепископије и Пећке патријаршије*, формира данашњу Крсну славу као *специфично српско-православну и црквено-народну породичну свечаност*.

8. Слични појави по суседним областима Албаније, Бугарске и Румуније, као и по неким римокатоличким областима нашега народа (нарочито у Славонији и Далмацији), могли су се развијати или под директним утицајем српске јерархије из Пећке патријаршије, пошто су северни крајеви Албаније и неки западни делови данашње Бугарске дуже времена били под српском политичком, а још више под српском духовном влашћу; или индиректно, под утицајем многобројних српских православних емиграната, током турске превласти, из балканских области у Румунију, Славонију и Далмацију.

9. Сем *општег заветног храмовног празника*, са институцијом Крсне славе стопили су се, током векова, и *многи појединачни завети* разним изабраним светитељима — из захвалности ради спасења од каквих било личних, породичних или општинских беда и невоља; као на пр. од тешке болести и смрти, робљења и паљења, помора људи и стоке, пожара, великих поплава и других елементарних непогода.

10. *Ритуал Крсне славе је црквени и народни*. — Сви *неопходни реквизити* њени, као што су: *свећа, хлебови—просфора и колач, пшеница или кољиво, вино, уље и тамјан*, јесу уједно и црквени реквизити — *са свеноћног бденија*, које се обавља у цркви у очи храмовних и других великих празника, и *са литургије*, која се обавља ујутро на сам празник. Карактеристично је, уз то, да се *икона* Крсног имена не сматра као неопходан реквизит Славе, те је многи свечари и данас немају. Међутим, и *главни обреди у кући*, а нарочито *ломљење или резање колача, и благосиљање или дизање у славу*, носе на себи јасна обележја црквеног порекла.

Највећи део свих тих предмета и обреда православна црква је примила из старозаветног *Мојсијевског култа* и прерадила их у духу својих учења и схватања. А дали је, и ако јесте у колико је у свему томе било, директно или индиректно, и других утицаја, нарочито старог *јелинског и римског култа*, дужност је посебних упоредних студија да то систематски испитају, проуче и утврде.

Рад. М. Грујић.

RÉSUMÉ.

En basant ses recherches sur de nouveaux documents tirés de divers manuscrits du XIIIe au XVIIIe siècle, le Dr. Rad. M. Grujić, professeur à la Faculté de philosophie de Skopje, est parvenu aux résultats suivants dans son étude intitulée „Les éléments liturgiques de la Krsna slava“ („gloire“, fête familiale commémorative de la conversion de la famille au christianisme, etc.):

1. La Krsna slava, chez les Serbes orthodoxes, est une combinaison de la coutume slave antique de la consécration à une divinité et du culte chrétien de la consécration à la Mère de Dieu et aux différents saints.

2. A l'origine, elle n'était célébrée qu'à l'église de la consécration, avec des sacrifices sanglants et non sanglants, suivant des rites où entraient divers éléments païens et des éléments chrétiens de caractère gréco-byzantin.

3. Le terme *Krsno ime* a existé de très bonne heure dans les régions serbes occidentales, où il désignait la fête au nom de laquelle chaque église était consacrée; en outre, beaucoup d'églises primitives étaient consacrées au nom chrétien de celui qu'elles avaient élevées.

4. Les termes *Svetac* (Saint), *Sveto* (Saint), *Svečarstvo* (fête d' un saint) ont été formés dans les régions serbes de l' est et du sud d' après le terme strictement liturgique: „*spomen svetom*“ (mémoire de [tel] Saint).

5. Les termes *Služba* (office) et *Slava* (gloire, fête de la famille) viennent des verbes *služiti* (servir, officier) ou *slaviti* (glorifier) le Saint, patron de la famille.

6. La *réforme* de la Krsna slava a été accomplie par le premier archevêque serbe indépendant, Saint Sava, au début du XIIIe siècle, après qu' il eut délivré l' église serbe de la sujétion à l' archiépiscopat grécisé d' Ohrid. — Il interdit les festins rituels qui, à l' occasion de la Slava, étaient célébrés à l' église avec des sacrifices sanglants, et il détermina que la fête d' un Saint ne pourrait être célébrée que par le sacrifice non sanglant de l' eucharistie et par le mémoire du Saint. Il relégua les festins à la maison de ceux qui célébraient ladite fête (slava) et les soumit au contrôle du clergè paroissial, afin que ce dernier les christianisât autant que possible.

7. C' est ainsi que l' église serbe réussit, du XIIIe au XVIIIe siècle à organiser dans les limites de l' *archevêché de Ziča* et du *patriarcat de Peć*, la *Krsna slava* actuelle comme une *institution de la famille, spécifiquement orthodoxe et serbe, à la fois religieuse et populaire*.

8. Les formes analogues apparues dans les régions voisines, en Albanie, en Bulgarie et en Roumanie, se développèrent ou bien directement sous l' influence de la hiérarchie serbe du patriarcat de Peć, à la juridiction duquel ressortirent longtemps différentes régions de l' Albanie actuelle, au nord, et de la Bulgarie, à l' occident; ou bien indirectement, sous l' influence des nombreuses migrations serbes au sud — ouest de la Roumanie, en Slavonie, en Dalmatie, etc., qui eurent lieu sous la domination turque.

9. A la fête religieuse du saint patron *commun* à chaque famille s' ajoutèrent, dans l' institution de la Krsna slava, les commémorations *particulières* de divers saints, en reconnaissance de la protection reçue d' eux en des dangers et calamités quelconques, personnels, familiaux ou plus généraux, et surtout au cours des persécutions et violences infligées au peuple serbe par les Turcs.

10. Le *rituel* de la Krsna slava est *religieux* et *populaire*. — Tous les *objets requis* absolument par elle sont aussi les objets liturgiques requis par la grande vigile qui a lieu toute la nuit à l' église la veille des principales fêtes et par la liturgie de l' office célébré le matin même de ces fêtes. — Détail caractéristique, l' *icône* du *Krsno ime* (du saint protecteur de la famille) n' est pas considérée comme un objet absolument requis pour la célébration de la Slava et beaucoup de familles n' en possèdent pas, aujourd' hui encore. — Cependant, les principaux rites qui s' accomplissent dans la maison de la famille qui célèbre sa Slava, en particulier l' acte de *rompre* ou de *couper le gâteau*, et sa bénédiction ou élévation rituelle portent la marque très nette d' une origine liturgique.

L' église orthodoxe a reçu du culte hébraïque de l' ancien testament la plupart de ces rites et objets, et les a modifiés suivant l' esprit de ses propres dogmes. Quant à la question de savoir si et dans quell mesure la Slava serbe comporte, directement ou indirectement, d' autres éléments, en particulier des éléments empruntés au culte grec et romain antique, elle devra être traitée dans des études comparées spéciales.